

128-2
352

524
404

М. ШКЭТАН.

МАРОБИЗДАТ
 ИОШКАР-ОЛА 1931 ИИ

193-1

1

Й
К
М

И
Т
У
Ш
Ш
П

Э

Н
К
П
Ш
Ш

Л
Н
К
К

~~128-9~~

~~358~~

Мар. 1.

2-864

М. ШКЭТАН.

1930 г. 12. 689

Мэ тоштым сэнэна.

Оршанкэ МТС-ын илыш нэргэн ойлымаш.

1930 ийын, кэнэж пытышан гоным Оршанкэ кантон йалсовэтлашкэ машинкэш пэчэтлымэ кагаз шарлыш. Тидэ кагаз-пырказ огыл, ВКП(б) кантком дэнэ кантисполкомын МТС шташлан окса погымо нэргэн ўжмаш кагаз ыльэ.

„Нижний Крайком дэнэ Краисполком Марий кундэмэш ик машин-трактыр стансийым почаш пунчалын. Машин-трактыр ыцташ эн йонан районлан Оршанкэ кантон шотлатэш. Уло вий дэнэ колхозник дэнэ колхоз дэч ёрдыжэш кодшо шэмэрлан машин-трактыр стансий штымэ пашалан полшэн шогашышт күлэш. Кантон көргыштө 75 түжэм тэнтгэ оксам погыман“.

Тыгэракын Кантком дэнэ Кантисполком МТС штымаштэ эн ончыл тошкалтышым штышт.

Тидэ ўжмаш кагаз пырказ сэмын күштэн огыл гынат, чумыр калыкклан шүмэшыжэ кок сэмын логалын. Колхозник, йорло, ик марда кресаньык шамыч тидэ кагазым пачаш-пачаш лудын умылаш тыршышт. Кулак түшка почшым пўтыркалэн, лыптыртылын ўжмаш кагазлан вигак шёрын, ваштарэш лийыч.

Мо шот дэнэ кулак кашак тыгай кагазлан шүман лийыт вара? Тыгай кагаз нунын илышлан мучашым конда, нунын воранэн коштыштылэн чаракым шында, шўгарым күнчэн йамдыла. Нуно түжвал койшышт дэнэ пэш лыжган койыч гынат, көргө шонымашышт киш потла шолын, утла-

Инв. № 2150

рак тушманэштын, ушышт у илыш ваштарэш утларак писэштын.

Колкозлаштэ пайрэм гай лүшкат. Кажнэ колхозник канткомын ўжмаш кагазшым савыркалэн-савыркалэн онча; лудын моштышыжо-лудэш, моштыдымыжо пылышым шогалдэн кольштэш. Пачаш-пачаш йодыштэш. Колкозлан тидэ кагаз кугу куаным пуэн.

Кэнэжым Орша кантон колкозлаштэ паша шуйнэн, варкынэн *) эртыш. Паша шуко уло, пашачэ йэнг пэшак шагал. 10 чоло тошто колкоз ыльат, лачак нуно гына шкэ пашаштым йөндарэн моштышт. Нунынат йатыр төксыр лийэдыш. Изинур йалыштэ „Йошкар Ўжара“ комунын олыкышто солымо шудо шўын, пасушто клэвырат йылаңын, чылт шэмэмын локтылалтын, тэрыслан гына йөрышө лийын. „Куат“, „Искра“ колкоз-влакын имньышт пашачэ йэнгышт йатыр ыльэ гынат, нунынат пашашт төр кайэн огыл, шэнгэлан кодын нушко. Угыч почылшто колкозлаштэ имньэ ыш ситэ, пашачэ шагал. Нунын пашашт путырак шэнгэлан кодын ыльэ. Көрдө йалыштэ „Йорло Марий“ колкоз виса трактыр стансий почылтшашлан ик колкозат куанэн огыл дыр. Садэ „Йорло Марий“ чынак тўвыт йорло. Тушко ик марда гыч ик крэсаньыкат пурэн огыл ыльэ. 17 суртлан 4 имньэ, кок пөрийэнг пашачэ вэлэ-кэнэжгоч пашам ышташ тыршэн. Мландэ моло колкоз дэнэ тыгастармаштэ утларак уло.

Колкозлаштэ кэнэж паша шэнгэлан кодын кайыш да кулак тўшкалан колкоз ваштарэш түрлө шылтыкым кычалаш йөн лий.

— Колкозышко эртак йорло крэсаньык гына ушнэн, чыланат лодырланэн кийат,—манын тотолышт кулак почым нулышо шкэт вуйан шамыч.

— Э-э, колкозышто паша тўвыт ок воранэ, Йумын

*) Шыгырэштын.

пүрдүмө кашак! Антикристын модышыжо!—манын карт дэнэ тойан шамыч калык коклашкэ „манэш-манэшым“ шаркалышт. „Йорло Марий“ колкозлан койдартыш „його марий“ лұмым пуышт.

Тошто Крэшын районушто 1929 ийын шыжым „Ошла“ колкоз почылтын ыльэ. „Манэш-манэш“ тидэ колкозым чучгына ыш шалатэ. Шошым шкэ организатыр-шамычак колкоз гыч лэктын, кэнгэж коч колкоз ұмбақ түрлө шылыктым кычал толашышт. Колкоз 8 имнэ дэнэ, 21 пашачэ дэнэ жийэн кодо. Тудлан кулак мландэ пуалтын да, паша пэш кугу вэрэштын. Шошым ага годым, пасу ұмбалан колкозник пашачэ шамыч ұмбақ тусо кулак Волков Онтон кэржалтын. Шкэнжын раскулачиваймэ имныжым шупшын налаш толашыш. Тудын почэш пүтүнь подкулачник кашак колкозлан лижыч. Кулак агитатсий вуйым нөлдальэ. Ик умыр йұдым кулак дэч шупшын налмэ оралтэш тул пижэ. Йалыштэ 9 сурт тулэш пытыш. Пожар годым кулак поч нулышо шамычын таратымэ почэш, өрткынышө калык колкозник ұмбақ кэрылтыч. Нуным тулыш кышкаш толашышт. Кулак түшка калыкым пэш лугыш гынат, колкозак сэнгыш: Волков шканжэ ссылкыштэ вэрым муо, пожар лиймэ амалат тэний раш лийын. Ссылкыш колдымо Вокан Милкай ватэ пэлэ орадэ ўдрамашлан колкоз оралтыш тулым чыкыктэн улмаш. Тэний тудак кок вэрэ тулым чыкыктэн ыльэ. Тэний ындэ йўлалтышыжат вэрэштын

„Ошла“ колкоз кэнгэж гоч түрлө йөсым чытэн, варкынэн-варкынэн кугу пашам сэнгаш толашэн илыш. Трактыр стансий почылтэш манмылан пэш шўмланыш. 500 тэнтгэ олмэш тудо 600 тэнтгэм стансийлан пуыш.

„Куат“ 1928 ийыштэ почылтшо колкоз. Тугэ гынат, кулакын мэшайэн шогымыжлан көра, шкэ пашажым чотак ончылтэн ыш кэрт. Вуйлатышэ Лари Выльып писэ ушан, талэ пашачэ. Тудо М. Т. С. ыштымэ кудлаштэ Колкозсойу-

зым вуйлатэн шогэн. Тугэ гынат 1929-30 ийлаштэ „Куат“ колкозышто кулак мэшаймэ дэн имньэ вўтамат штэн кэртын огыл, паша садыгак шуйналтын. Кугунур йалыштэ кулак шамыч: Миклай Пагул, Придон Йапык, Садов Василий, Йэмэль Миклай йалысэ контррэволўтсийын эн талэ отрэдшэ ыльыч. Нуно шынча ора колкозник-шамычым пушташ толашэн коштыч.

— Машин трактыр стансий лийэшгынжэ, мэ тыланда, кулак шамычлан, ракэ потым ончыктэна,—маньэ Лари Вильып, уло вийж дэнэ колэктивизатсийым шараш пижэ. Моло колкозлаштэ шыжым угыч пурышо шагал лийын, „Куат“ колкоз гын шыжымак кугэмаш тўнгальэ.

Канткомын ўжмб кагазжэ колкозник шамычлан у вийым, у шўлышым пуыш, а кулак дэн кулак почым кучэн коштшылан пэш алама лий. Кулак кашак тунам трактыр стансий лийшаш дэч лўдыныт гынат, карум пуэн шогышт.

— Хал—йужыжо койдарэн воштылын.—Кайшан коч вончышыла трактыр вўдыш шунгалтэш, тышкэ толын ок шу.

— Шонымат ок кўл: трактыр стансий садыгак лийын ок шу. Кайык комбо каймашкэ купшыльо кайэн ок шукто.

— Ондалат, крэсаньыкым ондалат. Оксам погат да, вэс вэрэ колдат.

Тыгэракын районлаштэ ўшаныдымэ шамыч мутланышт.

Кучко районушто Норко, Ушаково, Чорный Клўч йаллаштэ Жэлонкин изак-шольякын тукумышт, родышт йатыр улыт. Районушто колэktivым почаш эркым ышт пу. Трактыр стансий почмо увэрлан нуно ик кангаш лийын ваштарэш шогальыч. Пэрвэжэ Жэлонкин изак-шольяк Оршанкэ кантонын экономикыштыжэ пэш кугу рольым модыч. Йатыр вэрэ пашам локтыльыч. Садланак нуно чурмашкэ вэрэштыныт ыльэ. Чурма гыч лэкмэкишт нуно адакат кугу тушман лийыч. Кучко район колэktivизатсий шотышто энэ шэнтэлнэ шўдырныш.

— Мыланна МТС ок күл, шкээк куралына, шкээк түрэдына, кантком дэч огына йод. Садлан оксамат ыжнэ йод,— маньэ тусо крэсаньык. Кулакын мутшым колышто.

Марьков район йалсовэт вуйлатышэ окса погышылан шкээк ваштарэш шогыш. Колкоз йодмыланат тупынь лийын тучым штыш.

— Мыйын пашам укэ, окса күлэш гын, мый дэчэм ынышт йод, толын погышт, маньэ тудо. Тыгай күлтымаш койышыжлан тудо тэлымак судыш логальэ. Суд пролэтар закон дэнэ сайын „нийалтыш“.

Т. Крэшын йалыштэ погынымаш. Пэш йагылэн калык погына. Тудо йалын койышыжак тугай. Погынымашыш поктымэк кок шогатым вучаш күлэш.

Кэчэ ойар, йуалгырак, йүд йумал мардэж вийанрак туалэш. Шкэт вуйа крэсаньыкын пасужо йарсэн, шыжэ ага пытэн. Колкоз пасушто гына түрэдмэ кылта шога, үдэнжат шукэрдэ огыл пытарэныт. Олыкышто шудат августын 15-жо ижэ йөршөш удырэлтэ. Колкозын шэнтэлан кодмыжым да мойн мутланат. „Кэртама“ маншыжэ мыскыла, понкартылэш.

— Колкозын куралмэ такыржэ казна чодра гай кушкын шогалын ыльэ. Пасушкыжо пурэт гын, лэкташ от кэрт ыльэ,—манэш иктэ.

— Ха-ха!—воштылэш вэсэ.—Шортын-шортын куралыныт вэт. Ындэ „вәткэ“ шүлым үдэныт да, мо лийэш? Уржа альэ арым шудо шочэш?

— Шочэш—вучо.

— Чпу! Тыгэ лиймэнтэ кө ындэ колкозыш пура! Иктат огэш пура!

Погынымаштэ кок-вум колкозник уло. Нунылан ойлаш эрыкым огыт пу, нунын йүкышт түшка йүкыштө йомэш.

Вара йалсовэт сэкрэтар ойлаш тунгалэш.

— Кузэ маныда? Машин-трактыр стансийлан оксампогаш маныда альэ отказэда? Мэмнан кантонышто трак-

тыр пашам шташ тўнгалэш. Трактыр могай—тэ шкэ ужын улыда дыр. Тудо куралэш, красиным йўлалда... адакшэ тудлан оксам погаш вэрэштэш.

— Кажнэ ийын оксам погыман лийэш мо?—йодыт.

— Мый чылажымак каласэн ом мошто. Кызытэш 75 тўжэм тэнтэ погышаш. Йэдак шот дэнэ погаш маныда гын, 80 ыр гыч гына шуэш.

— Чытыза,—манэш ик колкозник, рвэзырак марий—, Оксам йэдак шот дэнэ погыман огыл. Эн ондак шкэ эрык дэнэ тўлаш кэлшымым палэн налман. Кодшыжым пайлаш лийэш *.

— Кө шкэ эрык дэнэ пуа? Орадэ колкозник улат! Ты-ланда трактыр кўлэш—тэ тўлыза. Мланна трактырэт ок кўл.

— Мыньар йодмыштым колкоз казыр пуэн.

— Казыр пуэн гынат, шагал пуэн дыр..

— Шагал огыл. Йал дэч 350 тэнтгэм йодыт, а колкоз шкэ 600 тэнтгэм пуэн.

— Мэ 350 тэнтгэжымат кушто муына?!

— Йалыштэ окса укэ шонэт чай? Кўлтымашла ит ойлышт: кычалаш гын, 10 тўжэм дэнэ муаш лийэш.

— Кычалат гынжэ вуй конгратланат муат. Окса кужэч лэктэш?—Кузман Вёдыр сырэн кычкыра.—Трактыр стансылан оксам пумаш укэ. Трактырым налнэшт гын, нуно шкэ оксам муышт.

— Кө „нунô“?

— Нуно... Совэт паша йэн-шамыч.

— Трактыржэ нунылан куралаш тўнгалэш мо? Мэмнан мландымак куралаш тўнгалэшыс. Тачэ тый колкозышто от шого гын, эрла пурэт ала.

— Ха! Эрлажак ом пуро шол... Йёршынжат ом пуро...

Йалсовэт сэкрэтар ончэн шогыш-шогыш да, ижэ ушланжэ пэрныш:

*) МТС-лан оксам эн ончыч добровольно шот дэнэ погаш шты-мэ ыльэ.

— Пöтыр Йогор, Мэтри Кргори, тыланда погынымаштэ шинчаш ок лий—тэ лишэнэс улыда,—маньэ.

Йогор дэнэ Кргори коктын кок лукушто шинчат. Нуно мутланаш огыт полшо гынат, кангаш пушыла койыт. Сэкрэтар ваштарэш вуйыштым нёлдалыт.

— Ой, йумо-пүршö!—сöрбалшэ гай Мэтри Кргори кэчкыжэш.—Мый мо... тушманым шонэм мо? Молан поктеда? Калык тўла гын, мыйат тўлэм.

Шкэ эркын-эркын орол сарай гыч чакнэн лэктэш. Йогор нымом ок пэлэштэ, вуйым сакэн лэктын кайа.

Нунын каймэкат погынымаш вэс тўрлын ок мутланэ. Трактыр стансылан оксам пуаш огыл, манын пунчалым лукто.

Кулак кашакын агитатсийжэ почэш окса погымо кампаний шуко вэрэ кўрылтö. Йара крэсаньык коклаштэ, колкозник коклаштат тўрлö-тўрлö шойа шарлыш.

— Йаранг магырышто тул ора пöрдын коштэш, тудо чыла оралтым, чыла шурным, йўлалта,—манэш.

— Чыла колкозник-шамычын кидэшышт тамгам шындылаш тўнгалыт,—манэш,—кö тамгам шындаш ок пу гын, тудым Сибирыш колдат.

— Китай гэнэрал ваштарэш сар шогалшаш. Тушко чыла колкозникым-пöрйэнгэ, ўдрамашгэ колдат,—манэш.

Тўрлö-түкö кўлтымаш мут дэнэ кулакын агентышт шэмэр крэсаньыкым лўдыкташ тўнгалыч.

Кантон рўдыштö.

Тыгай тургым жапыштэ кантон рўдысö учрэждэнийшамычат нэрэн кийэныт. Нунын пашаштым, койышыштым тунам сайрак шэргална ыльэ гын, пашам чараклышэ опортунизмэт раш койэш ыльэ. Машин-трактыр стансий почмо нэргэштэ ни КЗУ-жо, ни колкозсойушшо, ни Полэводшо

күлэш нарэ мачэрийалым погэн огытыл. Оршанкэ кантоным экономик шотшымат Тракторосэнтрлан, Наркомзэмлан ончыктэн, рашлэн пуэн кэртын огытыл. Очынйи, кантон учрэждэний-шамыч МТС лийэш манын ўшанэн огытыл, Полэводсойузышто, Колкозсойузышто шуко кулак икшывэ пашам локтылын. Тракторосэнтр вэрласэ мачэрийал почэш гына трактыр стансийлам почэда. Тыжэч колдымо мачэрийал, очынйи, ситэн огыл, сэнтрыштэ паша шуйкалалтэ. Тидэ кудлаштэ кантонышто окса погымаш чарнэн, кугурак паша йэн-шамычынат МТС уш гычышт лэкташ тўналын.

Ик кана Фокэйэв йолташ, ВКП(б) канткомын сэкрэтаржэ, шкэ кабинэтыштыжэ МТС штышаш пашам йатыр нэргэлэн шинчэн.

Пэш кугу паша вэрэштын Фокэйэв йолташлан. Кантоныш паша шташ толмыж годым тудо краж омарта гай таза капан, тичмаш шўргөвылышан ыльэ. Кантон көргө пашам вуйлатэн шогымо годым таза капшат волыш. Тўрлө вэрэ ситыдымаш, умылдымаш, партий политикым кадыртылмаш, опортунизм лийын. Натсиональный шовинизм шарлэн. Туштак растратэ, бўрократизм, йогыланымаш пытыдымашын пыжакшым оптэныт. Паша йөршэш шэнгэлан ок код гынат, Фокэйэв чыла тőkсыржымат тўрлаташ тыршэн.

Кабинэтыш КЗУ вуйлатышэ Иштриков йолташ пурэн шогальэ.

— Паша томам,—маньэ тудо.—тракторосэнтр Оршанкэш МТС шташ ок пу.

Фокэйэв өрмалгышэ гай Иштриковым ончалэ.

Чынжым манаш гын, Фокэйэв мачэрийал погымо го дымак тидэ лийшашым шижын ыльэ. Тудлан тунамат ала можо ситыдымашын чучын. „Волокит дэч посна садыгак ок эртэ“, манын шонэн тудо. Кантон пашайэн-шамычлан инанышаш гай огыл улмаш.

— Тугэ-э,—манэш Фокэйэв, парньяж дэнэ ўстэмбалым

пэркала, шкэ ёрдыжын лийын, окна йанда вошт зурэмыш онча.

— Тый кузэ, мом шонэт?—Иштриков дэч йодэш.

Иштриков пўжым ваш пурлын, рашлэн пэлэшта:

— МТС ок лий шол.

— Ок лий?!—Фокэйэв кэнэта кыньэл шогалэш.—Ок лий манат?! Мый манам—лийэш! Колат? Лийэш! Тэндан вэдомствыштыда ала магай врэдитэльствэ уло. Мачэрийалым аламан погэн улыда, мо кўлэшыжым Наркомзэмыш колдэн огыдал. Йал озэнлыкын экономикыжым, тудын пэрспэктивыжым тэ рашлэн огыдал. Лыйти-луйти штэн улыда!

— Мачэрийал ситышын пумо ыльэ.

Иштриков умшажым важык штэн воштылэш.

— Воштыл ит шого, Пурла опортунизм тэндам кочкын пытарэн. Киндэ йамдылмаштэ кантонышто улшо опортунист кашакым кё вуйлатэн шогэн? Тый огыл мо? Ик кана титакыш пэрнышэ вашкэ тёрланэн ок кэрт... Тыйат тугак: кулакым аралэн шогышыла толашэнат. МТС нэргэштат арик-турык штылынат. Мачэрийал тичмашлалтын огыл да, тыланда йөрэн, почдымо мачэрийалым Наркомзэмыш колдэн улыда.

— Мый опортунист улам гын, КЗУ гыч налза, мый тужакын пижын омыл.

— Большэвик тыгэ ок ойло. КЗУ налшаш гын, шукэрт-так ўштылына ыльэ. Кажнэ титаканым ўшташ ок лий, шукыжым тёрлаш кўлэш. Бўрон пунчалжэ большэвиклан закон.

Иштриков шовычым кўсэн гычшэ луктын, шўргыжым ўштылэш.

— Ну, йёра, шуко йуватылаш ок кэлшэ. Иктаж могай корным муаш пэрна.

Ныл-вич кэчэ гэч Москошко ОБЗУ вуйлатышэ Никифоров кудалын.

Иштриков Фокэйэвын мутшылан сырэн огыл. Тудо чынак киндэ йамдылымэ заданьэ нэргэштэ йоңылышыш пэр-

нэн, шкэ титакшым шижын. Фокэйэват кантон паша йэнг коклаштэ опортунизм шонымашым товар дэнэ румыла пытараш толашэн огыл. Тудо ўшанэн: кунам гынат, титаканшамыч шкэ титакыштым шкэ пытарат. Садлан опортунизмэш вашкалалтшэ комунист-шамычлан буро гоч шэкландармашым шылын. Кантонышто ўскырт комунистат лэктын. Чылт ўскыртшым гына ой дэнэ умылтарэн сэнгэн огыл. Машин-трактыр стансий нэргэштэ шуко комунист-шамыч трактыр нэргэн гына шонэныт. Трактыр толэш, куралаш тўналэш. Чынжымак манаш гын, трактыр стансий лиймэ дэнэ кантонышто, пўтўнь кундэмыштат чыла пашаштэ пэрэлом лийшаш. МТС колэktivизатсийым 100 протэсэнтыш шукташ, кулак класым йыклык пытараш кўшта. Тидэ шотышто эн пөрвойак Орша кантон көргыштө кулак ваштарэш крэдалмэ пашам вийагдаш кўлэш. Кантон пашайэнг-шамыч шкэ пышаштышт пэрэломым шташ йамдылалтын огытыл. Нунын коклаштэ примэрэнчэствэ вуйланэн. Йал погынымашкэ лишэнэсат, тыгылай кресаньыкат коштын, тушто лугэн. Оршанкэ сэлаштыжак йужо вэрэ кулак икшывэ-шамычак пашам виктаркалэныт. Пашайэнг коклаштэ йўмаш, ваш-ваш ўчө шылмаш, руш дэнэ марий коклаштэ ваш-ваш ўшаныдымаш чот пасэн ыльэ.

ВКП(б) кантком садэ төксырым төрлаташ пижын да, варажэ йужо пашайэнгым пўтыралаш, йужыжым вэр гыч вэрыш кусаркалаш вэрэштэ. Йужыжо сутышкат логальыч. Кантисполкомыштат йатыр титак шылалтэ. Йалсовэт кулак лан индивидуальнэ шот дэнэ налогым шында да, кулак КИК-ыш вуйым шийэш. КИК йалсовэт пунчалым йөрдымыш луктэш. Йалсовэт КИК-ыш протэстым воза. КИК прэзидиум адак тидэ пашам онча. Ёндыжэ шкэ пунчалжым йөрдымыш луктэш, йалсовэт пунчал илышыш пурталтэш. (Т. Крэшын йалсовэт).

Киндэ заданьым налдымылан Чэркэ сола йаллан бойкот шытмэ ыльэ. Бойкотым КИК снимаён, Чэркэ сола йал

крэсаньык кулак мут почэш киндэ заданьым шуктэн огытыл. Тудо йалыштак тошто лишэнэсым кантисполкомак востановитлэн. Моло вэрэат тугай төксыр койэдэн. Угыч лишаймэ шотыштат КИК йалсовэт ваштарэш пунчалым луктын, вара адак йалсовэт - шамычлан протэстым возгалаш вэрэштын.

Тэлэ шушаш годым уло вий дэнэ заготовкыш пижыныт. Тидланат МТС штышаш паша шэнтгэкыла шүкалтын дыр. Киндым, налогым, самообложенийым, зайом оксам погаш тыршэныт. Тидэ гын, КИК президиумын тунамсэ пунчалыштым ончэт гын, окса погаш тыршымым раш ужаш лийэш. Тугэ гынат, ик пунчал мутыштат МТС-лан окса погымо нэргэн ик шомакым от му. Дэкабр тылчылан МТС-лан оксам заданьэ шот дэнэ погаш штышт. Көн пунчал почэш тыгэ шталтын-мэ палэн ыжна шукто. КИК-ын тунамсэ пашайэнышт кызыт укэ, опортунизмлан көра вуйлатышэ-шамычым кусаркалэн пытарэныт. Кызытсэ вуйлатышэ Кудрәвсэв Вёдыр апрэлыштэ гына паша шташ толын. Тэлымсэ пашам тудо ок шинчэ.

Наркомзэмыш вэс пачаш клопотайаш миймэкэ тракторосэнтр Оршанкэш МТС почаш штэн гынат, йаллаштэ ўшаныдымэ мут ыш пытэ.

— Трактыр стансий огэш лий, Наркомзэм огэш күштө,— манын ойлышт.

Лач тидэ жапыштэ Москошто промпартий кашакым судитлаш тўнгальыч. Тидын нэргэштат йатыр күлтымаш мут лэктэ. Шойак мут озаланышт, МТС-ым вучышо, тудлан оксам ончылгоч пушо колхозник-шамыч өрткынаш тўнгальыч. Кантон гыч толшо уполномочэный-шамычат раш умылтарэн кэртын огытыл.

— МТС лийэш, альэ ок лий?—манын йодмылан.

— Лийэш,—маныт да чарнат. Чынжымак нуно рашыжым шинчэн огытыл.

— Шойам ойла, — тулдэныт өрдыж гыч. — Чылтак шойа. „Ок лий“ манэш гын, оксам нигэат ок пу, пушыжат мөнгэш йодаш тунгалэш. Кантон копэративыштэ пэш кугу убыткэ лийын. Трактырлан манын погымо окса дэнэ садэ рожым тумыштынэшт.

Дэкабр тылчэ маркэ МТС-лан окса моткоч чүдын пурэн. Колэktivизатсий чараклалтын. Ик манаш: МТС нэргэн крэсаньык пэш шагал умылэн да, трактыр стансий лийын шуэш манын, тэнийак трактыр толын, шкэт вуйа крэсаньыкым колкозыш чумырэн, пысманан *) мландым куралаш тунгалэш манын нигэат ушанэн огыл. Пысманан мландым иктышлэн куралэш гын, илыш йөршэш вашталтэш вэт. Тидым шкэт вуйа шэмэр крэсаньык пэш шижын.

Кузэ тугэ кэнэтэ лийын кэртэш? Шукэрдэ огыл тудо пасу паша гыч ойырлэн. Чылажат тошто радам дэнэ шталтэ.

Пасушто посна тыгыдэ аңгала. Пысманлаштэ арым шудо кушкэш, аңа озалан кумалэш. Кажнэ крэсаньык шкэ аңаштыжэ шкэ оза, тудо шкэ пысманжым шинча, пысман коч пўгыр косильажым огэш кусарэ, кормыж дэнэ урлыкаш пырчыжымат пошкудын аңашкэ ок кышкэ.

Шукэрдэ огыл тудо шкэжын ракш алашажым орва торта гыч луктын, йўштө вўташкэ шогалдэн, шкэжын кургым пукша. Шкэжын шурныжым погэн, агунэш коштэн, сапондо дэнэ лупшэн налын. Чыла шурно лэктышыжымат шкэ амбарышкыжэ пыштэн.

Шкэжын ватыжэ киндым көштэш, улак-укак кочышым шта. Шкэ йзшыж дэнэ ўстэл йыр шинчын мўшкыр тэммэш кочкын шында.

Тидэ тудын илышыжэ. Тудо тыгай илышлан шочмыж годымак тунэмын.

Трактыржэ молан күлэш лийын? Кө тудым кондаш толаша? Трактыр толэш гын, тудын илыш радамым пудыр-

*) Йыраг.

та, ала могай шучко шотым конда. Трактыр тудын нийалт-калымэ мландыжым локтылэш, каргаш тўнгалэш. Киндэ шоч-мым чарна, калык ойгыш пэрна. Попат тудым лўдыкта: „вашкэ антикрисст—лэктэш, апокалиписис книгаштэ-эн ондак кўртнўо капоран йанлык толэш, калыкклан ойгым конда, вара антикрисст толмым вучо-манын каласымэ“ — манэш пачышка. Тудо калык ончылно йўкын ойлаш ок тошт гын, ваш-ваш мутланэн шогымаштэ ойлыдэ ок кодо. Карт кугуза: „Марийын сандалыкшэ пыта, мэмнан ош куэрльа гай радамнам машина пытара, кўрыштэш“ — манын тоштырак марийым ойгандара.

Тидэ жапыштэ чойарак крэсаньыкшэ шкэжын уто погыжым, вольыкшым сатарлэн, ужалкалэн.

Рвэзэ калык коклаштэ гына чакнымаш укэ.

— Мэ у дэнэ кэлшэна,—маньит нуно.

Йорло крэсаньыкат МТС лийшашлан куаэн шогэн, МТС лийшашлан шуко вэрэ угыч !колкоз лийэдыш. Колкозыш ушнэн йорло крэсаньык трактырым вашлийаш йамдылалтын. Нуным кулак почым нулышо шамыч понкартыльыч:

— Каврий, молан пулан чодраш имным кычкэн кайэт? Тэвэ трактыр толэш: пум трактыр кондэн пуа.

Шуко крэсаньыкшэ МТС лийэш манын ўшанэн огытыл. Нигэйат нунылан умылтарэн ойлэн огыл.

Тидэ книшкам возаш тўнгалмэ дэч ончыч мэ кантисполком президиумышто сэкрэтар дэнэ мутланышна:

— 1930 ийыштэ МТС нэргэн президиумышто ик пашат ончалтын огыл мо?—йодна.

— Укэ ала мо. Мый тунам пашам тыштэ штэн омыл. Пунчалмутым ончаш кўлэш.

Ончышна: Ыжна му.

— Окса погымо пашажым кў виктарэн вара?

Тарванат.

Дэкабрыштэ МТС-ыш дирэктыр олмэштышылан*) Андрианов йолташ толын.

— Кушто МТС?—Андрианов ик пашайэндэч йодын.

— Мо ом?

— МТС—машина-трактыр стансий кушто? Кө тудын пашажым вуйлата?

— КЗУ-шко кай, тушто шинчат дыр...

Кызыт Андрианов пэш писэ, чолга, нимолан ок өр. Андрианов 8 шагат годым правлэнийыштэ пашам шта, ныл шагат шумэк мастэрскойыш куржэш. Содор гына вургэмжым вашталта да, пёрддымө станок воктэн күртнёурыс пёрдыкташ шогалэш. МТС-ын кызытат „токарь по металлу“ манмэ квалифитсированный пашачэ укэ. Андрианов күртнё-урыс үзгарым пёрдыкта. Коклан бригадылашкат производствэнный кангашымат шылаш лэктэда.

Тэлым толмыж годым, очыний, чынак өрмалгэн дыр. Тудо МТС-ыш паша шташ толын, а МТС ым кансэляр йыда кычал кошташ вэрэштын.

— МТС-лан оксам погэн ситарэнда мо?—Андрианов йодэш.

— Йатыр погымо...

— Мыньарэ?

— Раш каласаш ок лий, увэр укэ.

Андриановлан ик өлтө көргө дирэктыр лүмэш возымо хагаз тўшкам пуат. Тудым посна пёлөмыш пуртэн шындат. МТС-ыштэ ик „спэтсиальный“ йэн лий.

Мэ Андриановым моктэн огына ойло. Андрианов кугу вуйлатышэ пашайэн огыл. Андрианов МТС-ым шкэдак штэн огыл. Тугэ гынат, тудын пашачэ койышыжо трактыр стансий лишашым ончыкырак шўкалын. Андриановын пашачэ

*) Дирэктыр помошнык.

шүлүшүжүм, тудын штэн моштымашыжым мэ моктэна. Пашачэ шүлүш амэн шинчышэ Оршанкым пудратэн.

Аза ок магырэ гын, аважэ ок сэмалэ манмэ сэмын МТС-ат магыраш, йодаш тўнгалын. МТС-ын йўкшө лийын.

Трактыр стансийлан гаражым, мастэрскойым, тулэч моло оралтым шындаш кувдэч вэр күлэш лийын. Альэ тудын вэржат укэ ыльэ. Кантисполком президиум йанварын 2-жо МТС-лан 35 гэктар мландым пўчкын пуаш күшта. Тунам МТС нэргэн мутланышаш паша йатыр ыльэ, КИК президиум шуко ыш мутланэ. МТС-лан вэрым пуэт гын, тудо шкэак кушкын шогалэш, манын шоныш ала мо. Шуко мутланэн йылмэ пуангэш.

— Трактырым пырдыжыш энэртэрэт гынат, моторжо ок шогал, садыгак пөрдэш,—маныт кызыт мэмнан трактырист-шамыч, мөнгысө йолдашыштлан каласкалат.

Чумыр трактыр стансий тугай ужат. Амызэ годсо чаракым күрыштэш, кугэзэ-коча койышым вашталта, оргажым тошкэн кода, опортунизм пырдыжымат тўкалэн-тўкалэн шўта, шканжэ корным муэш.

Йанварын ик йўштө кэчыжэ годым Йошкар-Ола гыч пэш күчык тэлэпонограм тольо:

„Йошкар Ола күртнью-корно стансийыш тэндан лүмэш 7 трактыр толын. Налаш колтыза“.

Кэч могай күлэшан увэр толэш гынат,—кэч ойган увэр, кэч куанышан увэр—эн ондак партий комитэтыш куржыт. Садэ радам дэнак КЗУ вуйлатышэ Иштриков йолташ адак канткомыш, Фокэйэв йолташ дэк куржын мийа. Шкэ куанэн шўлэштэш.

— Паша пэш мотор. МТС-лан трактыр толын,—манэш Иштриков, Фокэйэвлан тэлэграмым ончыкта.

— Тугэ-э,—манэш Фокэйэв, шыжымсэ сэмынак өрдыжын лийын окнаш онча, парньяж дэнэ ўстэмбалым пэркала.—Йанварын 15 жылан кантон көргысө совэт погыны-машлан, трактыр колоным кондэн шукташ күлэш. Йөным кычал...

Вара Иштриковым ончалың, воштылэш.

— Ну, Иштриков, ындэ мом манат? Тэндан „нэдооценка возможностьтэй“ укэ улмаш мо? „Опортунистическое неверие“ дэнэ чэрланэн улыда вэт? Трактырлан шукэртэ огыл заказ штымэ ыльэ. Ужат, трактыр толынат шуын. Пролэтар калыкын энэргийжым тэ мондэнда ыльэ. Тэнийак трактыр толын шуэш гын, чумыр стансий тэнийак почылт шуэш гын, „чудо“ „лийэш“—маньыч тэндан коклаштэ. Тугэ, пролэтар калык тэний чудым шта, чынак ёрат. Очыйний, Путилов завотышто кызыт мланна трактырым шташ тўналын огытыл. Мэмнан заказ маркэ альэ шуын огытыл. Тугэ гынат, мый ўшанэм: шошым агалан трактыр ситышын толын шуэш. „Йошкар путиловэс“ завод шкэ планжым тўрыс тэмэн толэш. Мэмнан заказ нунын планыш пурэн, сандэнэ пырчат ойгырыман огыл. Шошым агалан уло вий дэнэ йамдылалт шогыман. Мэмнан йогына пэш кугу, йогына мэмнам пызырэн. Тэвэ мланна трактыр колон толын шуын, а мэмнан—нигараж, ни ийа! Ындэ ужат: „опортунистическое неверие“ мэмнам кушко шуктэн! Совет погынымаштэ шкэндан титакдам тёрлаташта кўлэш. Тугэ шонэм.

Чынак. Кантон учрэждэний-шамыч опортунист купышто почангын кийшыла гаражым, мастэрскойым йамдылаш тыршэн огытыл.

Кундэмысэ гэзэт шамыч: „Марий Комумист“, „Мар. Правда“, „Рвэзэ Комунар“ Оршанкыш выйээдной рэдаксым колдэныт ыльэ. Тидэ рэдаксий вич кэчэ вуйэш „Трактор“ газэтым луктын шогыш. „Трактор“ газэт шкэ пашажым кўлэш сэмын виктарэн ыш кэрт. Ик олмышто тошкыштын жапым зртарыш, манаш лийэш. Опортунист кашак дэнэ кредалмыжэ годым титакышкат пэрныш. Шкэ йыржэ шэмэмэрым чумырэн ыш кэрт, йалкор-шамычымат шкэ вэкшэ савырэн, МТС штымэ пашалан кўлэшын полшыктэн ыш мошто.

Тугэ гынат „Трактор“ газэт лэктын шогымыж дэнэ шуко шэмэр калыкым ўшандарыш.

— Трактыр стансий чынак лийэш аман, уна газэтымат луктыт,—маныч крэсаньык.

Эркин-эркын ўшаныдымат пыташ, „манэш-манэш“ мутат шагалрак шокташ тўнгальэ. Опортунизм изэмэ.

Кантон оза кўшта.

Андрианов ўштыган дэнэ, пашачэ тўшка дэнэ Йошкар Олашкэ трактырлан мийэн. Тэлэ корно дэнэ „Фордзон“ трактыр коштын ок кэрт. Кэнгэж маркэ кондыдэ ок лий, трактырлан кызытат паша лын уло. Адак трактырлан туньктышо курыслашкэ кўлэш. Кўртньө корно стансийыштэ йара огыт шогыкто, шуко вэрдарым кушкэдыт.

Стансийыштэ трактыр тўшкам ужашлэн тэрышкэ оптат. Красиным налын нангайаш йамдылат. Пыкшэ-пыкшэ Марисойууз дэч налын кэртыт. МТС лўмэш альэ красин толаш тўнгалын огыт.

— Эк, кэнгэж корнэт лийам ыльэ, трактырым шкэжым ошкылдэн нангайэна ыльэ,—манэш ик тракторист.

Андрианов ала мом шоналдыш да, „кроп“ шоктыктэн сангажым кэнэта пэрэн колдыш.

— Кэч могай корно лийэш гынат, трактырым вэр гычшэ тарватэн от кэрт. Шинчэда-мо ок ситэ?

Чыланат шойагорэмыштым удыралыт.

— Мазь, ўй укэ,—манэш мэканик,—кўлтымаш, йөршөш кўлтымаш.

Марисойузыш куржыт:

— Трактырэш шўраш кэлшышэ мазь мэмнан укэ.

— Мазым муына, ўй кўлэш.

— Ушкал ўй мо?

— Чпу! Орадэ-шамыч!

Совнаркозыш куржыт.

— Мэмнан прэдприатбылаштэ уло да, шканышт күлэш. Запасышт укэ.

Электростансыштэ, типограпийыштэ огыт пу, шканыштат шагал.

Йошкар Олаштэ трактырлан ұым огыт му. Лұмын ик йэнгым Озангыш колдат.

Өрат да, воштылат: трактыр стансийлан ұйым нигэат йамдылэн шуктэн огыл.

Оршанкыш мөнгэш толшыла ұштыганлан, трактыр налаш мийшэ пашачэ тўшкалан йатыр орлык пэрныш.

Корным йүд йүмал мардэж ұштэш, тўргыкта, игэчэ той гай йүштө, йонгата, пашачэ-шамычим корно мучко йолын ошкэдыкта.

Трактырым Оршанкыш кондэн шуктат.

Йанварын 15-жо. Кантон рұдышкө совет погынымашлан дэлэгат-шамыч погынэн, кэчэ йыда кангашэн шинчат, кантон көргысө пашам тэргат.

Тачсэ кэчим нуно пайрэм сэмын вучат. Эрдэн эрак нуно трактыр шогымо вэрыш погынат. Трактыр заправитлымым ончат, МТС нэргэн йодыштыт. Шүко төксырым палэн налыт. „Кантисполкомым сайрак шудалаш вэрэштэш“—манэш йужо дэлэгат. Нунын коклаштэ йатыр ўдрамаш койэш.

Ик трактыр ончылно пондашан дэлэгат дэнэ марий ватэ шогат. Марий ватат погынымашкак сайлалт толын. Тудо альэ трактырым Йошкар-Олаштэ гына ик кана ужын. МТС лийшаш нэргэн кыдач-покшэч ойлымым вэлэ колын.

— Пэш көтрөмыс,—манэш дэлэгаткэ,—куралмэ годымак ангам пэнгыдэмдэн, такыртэн кайаш тўнгалэш. Агаштэ савырнылаш вэкат ок кэрт.

— Агам ок шотло тудо,—манэш пондаш марий дэлэгат.—Ик мучаш гыч тўнгалэш да, вэс мучашкэ шумэш куралын кайа.

— А пысманжэ кузэ?

— Пысманлан шыкшан, пысманым иктымат ок кодо.

— Шкэ анатым кузэ палэт вара?

— Могай тылат „шкэндын“ анга: анга иктэ гына лийэш —колкоз пасу.

— А-а-а,—өрэш дэлэгаткэ.—Ындэ умылэм: чыламат колкозыш пуртынэшт ужат?

— Шкэ пурэт.

— Укэ, кө пура гын, пурто, а мый омак пуру.

— Пурэт.

— Ом пуру гын, кузэ өкым пурташ лийэш! Шкэжэ тый пурэнат аман.

Пондашан дэлэгат ала мом сэмынжэ чойан воштылэш.

— Ала кийаматым шташ,—манэш тудо, трактыр ўмба ч шинчажымат ок нал, пэш тўткын онча.—Пурыдэжэ ок лий шол, пурэнжат тэптэр ок лий ала мо.. Тошто радам гыч ойырлымына ок шу шол. Илышым пэш кэнэта вашталтэн шуэт да, ончыкыжо ала мо лийшаш.. А пурыдэжэ ок лий-ак шонэм..

— Молан ок лий? Мый гын огымак шонэм.

— Ом пуру манаш ок лий. Ик сэмын шотлымаштэ колкоз дэнэ сайын пашам штэт гын, пэш шуко аныклымаш лийэш. Имньэ тунар шуко ок кўл. Пырља пашаштэ кэч можат шиждэ эртаралтэш. Ўдашлан пырчэ ончылгочак йамдылалтэш, ўдымў годом кычал кайман огыл. Тэний шуко суртын урлыкаш пырчышт ок ситэ. Кў пуа? Колкозышкак пураш логалэш. Тушто пырчэ уло. Пашалан тидэ урыс имньэтат полшаш тўнгалэш.

— Садэ урыс имньэт красиным пэш шуко йўэш маньт.

— Ситарат. Красиным ситаршаш огыл гын, трактыр-жымат огыт штэ ыльэ шол.

— Йўра. Айда колкозышкэт пуру,—кэнэта марий ватэ сыра.—Трактыр куралаш, ўдаш, шурным погаш тўнгалэш. Пэ-эшак сай илыш лийэш! Тый куват дэнэ камака ўмба кэ кўзэн возат. Пэ-э-шак мотор!

Дэлэгаткэ пондашан марий дэч ойырлэн кайыш. Марий ийаншэ пондашыжым эрыктэн, марий ватым ончэн шогэн кодэш.

— Могай талэ ўдрамаш. Туныкташ да, колкоз вуйла-таш шогалдаш гын, пөрийэн-шамычлан парым пурта токан,—манэш сэмынжэ дэлэгат.

Тидэ кудлаштэ ик трактырын моторжым ырыкташ тўн-гальыч. Мўгыраш, чытыраш тўнгалэ трактыр, красин ўпшалтэш.

Марий ватэ лач садэ трактыр воктэн эртэн кайа ыльат, өрдышкө төштэн колдыш.

— Ой, ава-ай!—манын магыральэ.

Иктын-коктын трактыр-шамыч урэм покшэк лэктыт. Урэм корно кў гай пэнгыдэ, йаклака. Йужо трактырын шэраван ораважэ ийан корным лодэштарэн ок кэрт да, ик олмышто пөрдын шога, Калык йырым-ваш погына. Йўштышто чыланат вўр гай чэвэргэныт, шинчашт йылгыжэш. Тракторист-шамыч кылмышэ кидыштым шокшо трактырэш ырыктэн; тидым-тудым төрлатылыт, дэмонстратсылан йамдылкалат.

Погынымаш толшо дэлэгат-шамычым вашлийашлан трактыр колон Кантисполком пөрт дэке мўгырэн кайа. Ту-жэчын дэлэгат-шамыч лэктыт. Лэтучий митинг.

— Клас тушман ваштарэш крэдалаш, кулак класым йөршөш пытараш МТС полша,—манын ойла Канткомын паша йэнжэ.

— Капиталист кугыжанышлаштэ пўтўнь промышлэныс кризисэш ишалтын. Кэчэ йыда тўжэм дэнэ, лу тўжэм дэнэ пашачэ-шамычым паврик-завотла гыч луктын колдат. Бэз-работитсэ кушкэш. Кризисын чыла нэлыжэ пролэтар калык ўмбак возэш. Совет Ушэмысэ пролэтар калык сотсиализм илышым чоґа. Шкэ эрыкшэ дэнэ сотсорэвнованьым, удар-ничэствым шарэн, тудо вийан тэмп дэнэ промышлэныс пашам виктара. МТС лиймэ дэнэ мэат ындэ почэш огына код!

Кантоныштына йал озанлык уэмдымаштэ ударнэ шот дэнэ пашалан огына пиж гын, мыланна пэш кугу намыс лийэш! Опортунист койышлан мэмнан коклаштэ ындэ вэр ыжнэ лий!

Иктэ-вэсыштым трактыр-стансий почылтмо дэнэ куандарат, саламлат. Шонымыштым, шинчымыштым тул гай мут дэнэ каласкалат.

Ончаш мийшэ калык коклаш дэлэгат-шамыч варналтын, трактыр колон почэш урэм воктэн ошкылыт, мурат. Интэрнатсионал шэргылтэш, трактыр йўк дэнэ иктышна, пролэтар йўкыш савырна. Ончылно трактыр вуйышто, йошкар шовыч мардэж дэнэ лыйга.

Ончаш мийшэ калык коклаштэ йатыр тушманат ыльэ дыр: Мом нуно тунам шонэныт?

Мардэм. Погынымаш тўнгалэш.

Тидэ погынымашкэ толшо дэлэгат-шамыч эн чотшо МТС нэргэн мутланэныт. Нунын коклаштэ шукужо колкозник ыльыч. Нуно колкоз пашаштэ мо сайжым, мо ситыдымыжым палэн налыныт. Ёчашаш йёным муыныт. Вурсашат лўдын огытыл. Йужо пашайэнглан шўмышкак витарэныт.

— Кантисполком кулак кашаклан чарак шындымэ олмэш, нунылан полшэн вэлэ. Кулак ваштарэш наступлэний укэ. Йаллаштэ паша шташат лўдыкшө. Йужо кулаклан штрапым штэт гын, КИК штрапым изэмда. Тошто лишэнэслан правам пуэда. Индивидуальнэ налог погымаштат КИК-ак вольнам пуэн, кулаккашак налогым огыт тўльө. Кулак агитатсий пызырэн. Садланак МТС-лан окса пэш шагал погалтын.

— Машин-трактыр стансий лийшашлан колэктивизатсийым шараш күлэш ыльэ. Колэктивизатсий гутырак нэлын кайа. Кучко районышто колэктивизатсий чытыдымын изи, 8 протсэнт вэлэ. Тушто ик изи колкоз гына лийаш төча. Трактыр стансийлан Кучко йалсовэт 7 тэнгэм гына погэн. Табашин дэнэ Марков районат шэнгэлнэ шўдырнат.

— Кантисполком МТС-лан шагал полша. Гараж укэ, мастэрской укэ. Йырым-ваш ситыдымаш.

Трактыр-шамыч толыныт, а мэмнан альэ ик трактыри-с-тат йамдылымэ огыл.

Чыла взэрэ кўрылтыш. Тыгай кугу кўрылтыш коклаш-тэ Кантисполком опортунист мурым мурэн шинчэн. Моло учрэждэний-шамыч опортунист муро почэшак йырымлэныт. МТС-ын кўлэшыжлан, йодмыжлан шўвэдэныт.

— Мыйын куралшаш мландэм укэ, МТС мыланэм ок кўл,—маншыла кагаз дэнэ шойышталтыныт.

Погынымаштэ раш лийэ: трактыр стансийлан чылажэ 143 тўжэм тэнтэ окса погышаш ыльэ гын, йанварын 1-жы-лан 44 тўжэм тэнтэ гына погалтын. Трактырист-шамычым йамдылаш посна окса укэ. Лўмын курыс шталтын огыл. Трактыр гаражым штэн шукташыжат шагал кодын, тўнгал-тыш жаплан врэмэный гаражым шташ пэрна. Гаражлан Ор-шанкэ дэнэ Вэликополь чэркым налаш мут лэктэ. Кэч кузэ гынат, трактырлан туныктымо курсым шташ, альэ ШКМ коч трактыристым йамдылаш, МТС-лан оксам тўрыс погаш, МТС-лан уло вий дэнэ полшэн шогаш. Паша чараклышым чаманыдэ судитлаш. Тыгай заданьым совет погынымаш пуэн кодыш.

Кантисполком вуйлаташ Токтайэв шогальэ. Умбакыжэ мэ ужына: Токтайэв—„мына-токта“ лийын. Тудат шола-пур-ла корныш лупшалтын.

Трактырлан тунэмаш.

Пэвраль тылзыштэ чумыр МТС-ыштэ 14 старшый трак-тырист гына ыльэ. Шагал гын, кажнэ трактырлан 3-4 трак-тырист лийман. Нормо шот дэнэ 5-6 кўлэшак. Кантонышто 42 колкоз ыльэ. Кажнэ колкоз ныл йэнг гыч пуа гын, ту-ныкташ лийэш. А роскотлан нуно оксам пуат мо? Очыний

нунын дэч налaш ок лий, адак колкоз-шaмыч шкэштат эндылгэн-амалкалэн илат. Йужо колкоз МТС-ланат альэ оксам пуэн огыл. Йорло.

Тэлым ШКМ-лаштэ, Упшышто, Шулкышто, Вэликопольышто, колкозник адак шкэт вуйа крэсаньык рвээ-шaмыч мландэ паша уэмдымылан тунэмыт ыльэ. Тушто чылажэ 160 йэн тунэмын. Совет погынымашын пунчалжэ почэш садэ 160 тунэмшэ рвээ-шaмычым трактырлан тунэмашкэ кусарышт. Адак Оршанкэ йытын ўдымө-кучымылан тунэммэ тэхникум пэлэн курыс почылто. Чылажэ 240 рвээ погыныш.

Нунын коклаштэ түрлө шонымашан айдэмэ логалыыч. Шукышт чынак колкоз пашалан, политикан тунэмаш шонэн пашам штэн. Йужо рвэзыжэ чодра паша дэч утлэн тунэмаш пурэн кодын, а йужыжо—„тыштэ исак тунэмават вара кугурак курысыш чымалтам“, манын тунэмаш пурэн улмаш. Тыгай шкурник шaмычым вашкэ палэн налыыч. Кантон совет погыномаш дэч вара трактыр стансий тунэмшэ-шaмыч дэнэ договорым шташ пижэ.

— Мэ трактырлан огына тунэм,—маньыч шкурник-кашак.

— Молан огыда?

— Паша лавыран.

— Огына мошто.

— Паша шташ мый лучо чодраш кайэм.

Шкэт вуйа крэсаньык рвээ-шaмыч кокла гыч колкоз ваштарэш ойлышат лийын:

— Колкозлан мэ паша шташ огына кай. Нуно помэшык гай лийаш шонат ужат. Колкозник-шaмыч тунэмышт.

Садыгэ 35% йэн тунэммын чарныш. Колкозник-рвээ икшат тунэмма гыч лэктын огыл.

Очыний 35 протсэнт коклаштэ йатыр кулак икшыват улмаш. Лачак тид дэч вара йаллаштэ трактыр нэргэн шуко шойа лэктын.

— Трактыр ик гэктар куралаш 6 пут красиным пытара.

— Трактыр пэш чүчкыдын пудырга. Пудыргымым олмыктымо роскот пэш кугу. Чыла тидэ роскот колкоз ўмбақ шинчэш.

Тыгай шойа мутым тунэмма гыч лэкшэ „трактырист“ шамыч шарышт. Тудыжо кўлтымаш: лэкшэ-шамыч коклаш-тэ йатыр комсомолэсат ыльыч.

— Тидэ 35 протс. нэргэн ойгырмаш укэ,—манэш кызыт МТС дирэқтыр Шильайэв.—Тунэмшэ кашак шкэ сэмынжэ эрыкталтын. Тунэмма гыч 80 йэн куржын гын, нунын коклашкэ колхозник вэрэштын огыл. Колхозник-шамыч кызыт чыланат трактырист улыт. Шкурник кашак дэнэ мэшкат ёрына ыльэ.

Трактырлан туныктымаштэ тыгыдэ роскотлан КанПО 1000 тэнгэм, Инвалид копэратсий 1000 тэнгэм, Колкозсойуз дэнэ Полэводсойуз 300 тэнгэм пуышт.

Упшс ШКМ гыч Оршанкыш туныкташ кондышт, Шулко гыч—Вэликопольыш. Чыла вэрэ туныкташ МТС-ын туныктышо ситэн огыл. Туныктымо паша эркын-эркын вийныш-Тэорийым шуко ышт тунэм—жап шагал кодын, адак тэорийлан туныктышыжат укэ ыльэ. Туныктышо мэканык-шамычын тунэмшышт изи, тэорийжым нуно шкат шагал шинчат, практик улыт. Садлан эн чотшо практичэский шот дэнэ туныкташ тыршышт. Трактыр курыслан лўмын штымэ програм кэлшэн огыл. Шуко тунэмшэ шамыч матэматикиштэ дробымат огыт шинчэ ыляэ. Нуным дроблан кум,ныл арньа годым туныкташ вэрэштын.

Нуным тунэммыштым ужат гын, тунэмаш тыршымыштым раш палэн налаш лийэш ыльэ. Ваш-ваш ўчашат, вурсэдалыт, туныктышым ёрыктарат, пўжалт нойэн толашат Йужо тунэмшэ туныктышым чактараш тóча, утларак шинчэм шона. Толашэн толашэн трактырыш шуыт. Трактырым ужашлэн оптат, шэм кара гай лавыраныт.

Урэмыштэ альэ лум пургыж, кўжгө, корно лакрылан, шулата йога. Кугу кўлэшан паша укэ гын, трактыр йара шинча. Кодшо ийсэ шурным колкозлаштэ трактыр шийын пытарэн. Ындэ тудым коштыкташ, тудын ўмбак шинчын виктаркалаш тунэмаш лийэш.

Коштыт. Урэм кутынь коштмаштэ имньэ шамыч лўдыт, мэшайкалат. Чэркэ йыр коштыт. Трактыр мўгыра, ораважэ йаклэштэш. Тэвэ ик трактырист пэрвой скорость олмэш кумышо скорыстым шындэн пуа да, трактыржым кучэн кэртдэ лум пургыжыш кэрылдэш. Чактараш тōча—ок чакнэ, лэктын ок кэрт. Полный газ дэнэ адак ончыко, лумым сэнэн кайынэжэ. Укэ, пижын.

— Мосунов, ийа! Диппэрэнсиал пудэштарэт, моторым шогалдэ!—кычкырат.

— Пудэшт цэ,—манэш Мосунов, шкэ моторым чара да, мостик гыч тōштэн вола.

— Кузэ тугэ „пудэштшэ!?“—ваштарэшыжэ мэканик шогалэш.—Трактыр дэнэ альэ пашам штэн ончэн отыл, а пудырташлан амалым кычалат. Кузэ тугэ „пудэштшэ!?“ Тый, ужамат, врэдителистым шылат. Молан „полный газым“ пуэнат? Силиндрым альэ диппэрэнсиалым пудэштарэт гын, тўлэт ыльэ мо?

— Трактыр—пузир огыл; пузир чынак пудэштэш, а трактыр—чыла кўртнө, чытыман ўзгар,—пэлэ мыскылэн Мосунов ойла, шойагорэмжым удыра.

— Тунэм лэкмэцкыжэ Мосуновым шкэтшым трактырыш ида шындэ,—манын мэканик старшый трактыристлан каласа.—Полный газ нэргэн пэш шэкланаш кўлэш манынам ыльэ. Мондэн улыда мо?

Кэчэ йыда онгай лийэда. Руль кучэн моштыдымо, йа пушэнгыш мийэн кэрылдэш, йа кугу лакыш кудал пура, шкэ йолдашыштан уто пашам шта. Ик тунэмшэ школ полисатым Рожгэн пытарэн, вэсэ тыгыдэ сатым тодыштын;

кумышо—лүдшө имньыным тэрым лаштыртэн; нылымышэ —чуч гына корэм йумак пёрдын волэн огыл.

Пэш кугу йёсым чыташ взрэштын нунылан. Тугэ гынат, колкозник рвэээ-шамыч тунэмаш шонымыштым кудалтэн огытыл. Пэнгыжын, пұым пурын тунэмаш толашышт.

— Трактырыш! Трактырым садыгак кушкыж шинчына! —манын кычкырэныт нуно.

Рвэээ вий шонгын гай огыл, эрэ ончык кайаш тырша. Рвэээ уш шонгын гай огыл, эртак шуко умылэн налаш тырша.

А шошым лишэмэш да лишэмэш. Кэчэ йатыр нёлдалтын, утларак ырыкта. Вэрын·вэрын пасушто лум шулэн пытэн, мландэ упшалтэш. Корэмлаштэ шулата вүд согрэмалтын, шканжэ корным кычалэш.

Шошым агашкэ мұндыр огыл.

Ижэ пэрэлом.

Кантон көргысө Совет погынымаштэ МТС штымэ паша томам каймэ, колэктивизатсий шот эркин кушмо ойыртэмын палэ лий да, Марий Кундэм Исполкомат Оршанкэ Кантисполкомлан сайрак пижэ. Пэвральын 3 жо Маробисполком президиум МТС штымэ нэргэн кангашэн налаш Оршанкыш тольо. Засэданийыштэ МТС нэргэн докладым колыштын, тэргэн нальат, вигак каласыш: Оршанкэ кантонысо учрээждэни-шамыч МТС лийжэ манын пашам штэн огытыл. КЗУ-лан, Колкозсойузлан, Полэводсойузлан тидэ пашаштэ Эн ончылно шогыман ыльэ. Нунынпашашт пэш алама. Кантонышто кулак агитатсийлан ваштарэш мут пумо дэнэ гына огыл, нуным вэс сэмын, тазаракын тўнчыктараш күлэш ыльэ. Кулак твордый заданьымат шуктэн огыл. Нуно ожнысо сэмынак озаланат. Эсогыл чодра пашашкат нуным колдэн кэртын огытыл. Йаллаштэ нунак чэнгэшат, нунак крэсаньыкым МТС ваштарэш таратэн шогат. Лишэнэс-шамыч йужэ вэрэ арака шупшыкташ пурэн, чодра паша дэч

утлэн илат. Молан колэктивизатсий корэшталтын шогэн? Молан МТС-лан окса пэш начар пурэн.

Моланжэ палэ: кулакын сорлыкшо йараштэ, чикталтын огыл. Кулак шкэ йыржэ родыжым, тукымжым погэн, партийын политикшэ ваштарэш агитировайэн. Агитировайэн манмаштэ тудо калык коклашкэ лэктын шогалын, шэмэр крэсаньыкын шонымыжым пунчэштарэн огыл. Калык өнчылно тудо советлан полшышо айдэмыла койын. Тыгай чойашт дэнэ нуно шуко бригадир-шамычымат ондалэныт.

Кужмарий дэнэ Руйасола район ваш-ваш энэртэн илат. Тидэ кок лишыл районышто колэктивизатсий кок сэмын кайэн. Кужмарий районышто кулак йатыр ыльэ, тушто колэктивизатсий 20 протсэнтат укэ ыльэ. Руйасола районышто кўжгө кулак шагалрак, тушто 60 протсэнт крэсаньык колэктивыш ушнэн. Тыгай примэр пэш шуко ыльэ. Нална Вэликополь районым, тушто 1-шэ пэвральян 20 протсэнт чоло колэктивлымэ ыльэ, а йыгырэ шогышо районышто (Т. Крэшын) тунамак 32 протсэнтлан колэктивизатсий шарлэн ыльэ. Вэликополь районышто тэний маркэ кулак-шамычым тарватэн огытыл, а Т. Крэшын районышто кодшойыштак кулакым раскулачивайэныт.

Тидэ примэрым мэ шынаматлан ончыктышна. Мароб-исполком президиумын выйээдной засэданияй лиймэ дэч вара гына тыгай примэржэ чараш лэктэдэн.

Кулак ваштарэш нэээр крэдалмэ жапыштак МТС нэргэн умылтарымашат путырак томам кайэн. МТС-ышкэ йатыр инструктыр-шамычат шогалдымэ ыльыч. Районлашкэ колдымо бригадир түшкаланат МТС нэргэн умылтараш шүдалтэш ыльэ. Тугэ гынат, агитатсий аламан шталтын. Нуно йалысэ активистым чумырэн моштэн огытыл, йаллаштэ шкэдак пөрдын коштыныт. Йалыштэ погынымашым штат гын, тошто колхозник кашаклан огытат увэртэрэ.

— Йолташ-шамыч! Машин-трактыр стансийлан куралашыжэ мландэ ок ситэ. Чылажэ тудлан паша шташыжэ 10

түжэм га. күлэш. Кызыт кок түжэм гэктар вэлэ. Колкозыш пураш тыршыза, йолташ-шамыч, укэ гын, машин-трактыр стансий вэс кантоныш кусаралтэш.

Инструктыр-шамыч тыгэракын „шортын-сөрбалэн“ ойлэныт. Тидэ йалтак опортунистын кэчкыжмаш.

— Криста ради, киндэ шултышым пуза, шужэм колэм ала мо,—манмэ гай лийэш.

Тыгай агитатсий пашам пужгалэн. Кулак почым нулышо-шамычлан мыскылэн сотарашышт йёным штэн.

— А-а, сөрбалэн йодыт ындэ. Колкозыш пураш огыл гын, МТС ок лий ужат. Лұмынак ида пура. Трактыр стансий мланна илаш ок полшо,—манын сотарышт кулак дэнэ подкулачник-шамыч.

МТС-ышкэ агрономлан Агачов Тикын Васлийым шогалдэныт ыльэ. Агачов Васлий Марий Турэк кантон кугу пойан Йыгынат Тикынын эргыжэ. Ачажым раскулачивайэныт да, ўчылан колэктивизатсийым локтылнэжэ улмаш. Производствэный планым штэн коштмыж годым кажнэ колкозлаштэ утыж дэнэ планым овартылын, угыч пурышо колкозник-шамычым лұдыктылын.

Шаровский колкозышто тыгай „чэнгэшымаш“ лийын:

— План нимолан йёрдымө кугу, сэнэн шуктышашлык планым штыман,—маныныт колкозник-шамыч.

— Штэн шуктышашлык огыл гын, колкозышкыжо молан пурэн улыда? Колкозышто кок пачаш уто пашам штыктат вэт.—манын ойлэн Агачов.

«Ошла» колкозышто садэ Агачов агроном имньылан корма шотлымо годым 7 крэнга дэнэ гына шўлым шотлэн жодынэжэ ыльэ. Агачовым «орадэ улат» маныныт гын, тудо вигак шужым шогалдэн:

— Кэч ийдаам штыза! Кэч имньыжымат ужалэн пытарыза!

Планым овартэн коштмыж годым Агачов чынак шуко колкозникым лұдыктэн.

Обисполком президиумын Оршанкэш штымэ засэда-нийжым Оршанкэ кантон историйыштэ пэрэлом штышэ вийлан шотлаш лийэш. Тудо Оршанкэ кантон учрэждэний дэнэ организатсий-шамычым кулак ваштарэш наступайаш шогалдэн. Нунын койшыштым почкалдарэн, нуным кушты-лэмдэн.

КИК вуйлатышэ Токтайэв пашаштыжэ шуко шогэн огыл гынат, шкэжым сайын ончыктэн шуктэн, Токтайэв кугу йўкан, кычкыраш талэ. Пашам штэн огыл, кычкырэн гына шинчэн. Обисполком Президиум тудым тидэ паша гыч лукто.

Тид дэч вара паша тэмп йөршөш вашталтэ. Обисполком Кантисполкомым писэштарыш, Кантисполком учрэждэний дэнэ йалсовэтлан шокшым пуртыш. А нуныжо эн ондак кулаклан пижыч, кодшо налогым, штрапым, самообложэнийым т. м. погышашым описым штылын, ужалкалэн да мойын погкалаш тўнгальыч. Кантфо-н тошто погышашы-жат ыльэ—чыла чараш лэктэ. МТС-ланат окса утларак пураш тўнгальэ.

Обисполком президиумыш толшо члэн-шамыч йаллашкэ лэқтыч. Колэktivизатсий пашам шкэ ончэн, төрлэн коштыч. Районлаштэ илышэ томам бригадир-шамычым Кантком коч мөнгөш ўжыктышт:

Акматшин бригадир Т. Крэшын районушто йатыр илыш. Йатыр колкозлаштэ ўстэмбалым мушкындылын тараканым лўдыктыльө, шкэ манмыжла, „бригадный систэмым илышыш пуртыльө“. Пашажэ нимолан ыш йөрө: тудо шкэжат колэktivизатсий пашаштэ томам, колкозник дэчат томам. Акматшинлан нигөак ўшанэн огыл. Обисполком сэк-рэтэр Василийэв Крэшын районуш толын ыльат, Акматшиным пэш вашкэ шижэ. Тудо йўдымак таракан лўдыктыльө-бригадирым Кантком ўжын нальэ.

Акматшин гай бригадир иктэ гына огыл, кантон көргыштө йатыр ыльыч.

Моло кампаний дэнэ пырлыа МТС штымашат ойыртэмын талэшныш. Трактыр гаражлан Кантисполком прэзидиум Оршанкэ дэнэ Вэликополь чэркым налаш манын пунчалын ыльат, тидэ пунчал колкозлаштэ гына умылтаралтын, шкэт вуйа крэсаньык дэкэ тидэ пунчал шуын огыл. Врэмэный гараж күлэш лийын. Гаражлан пэш содор чодрам йамдылаш пижыч, тунамак шташ тўнгалыч.

Пэвральын 20-жо Нижний Крайтрактыр гыч Оршанкэ МТС ончаш инжэнэр Гуров толын. Крайтрактырын инспэктыржэ Оршанкыштэ мом вара ужын?

Оршанкыштэ 7 трактыр ыльэ, трактыр плуг—22, диск дэнэ ўдымө машин—10, ашникан ўдымө машин (11-13 ратан)—10, кылта шиймэ сложный машин—2, культиватыр—12. Ик трактыр дэнэ Оршанкыштэ кылтам шийыт. (Исак жап эртымэк Вэликопольыш кум трактырым нангайэныт). Тэкиклан туныктышо инструктор укэ. Красин чумыр МТС ыштэ 1600 килограмм вэлэ, бэнзин 32 кгр. Красин кондаш пэчкэ укэ. Машин-трактыр стансий производствэный планым штэн огыл. Гараж альэ штэн шуктымо огыл ыльэ. 43 колкоз дэнэ договор шталтын гынат, раш план укэ дэнэ шушаш пашам ончылгоч налаш лийын огыл.

МТС-ыштат төксыр изэмаш тўнгалын. Тудо жапыштэ (пэвраль пытымэ годым) пэш талын паша шталтын.

Оршанкэ кантонышто кулак пэш шуко ыльэ. Садлан колэктивизатсий паша пэш нэлын ончыко нушкын. Кантон көргысө районла илышым тэргэн ончалат гын, вигак ужат: кудо район пойан—тушто колэктивизатсий томам. Оршанкэ, Марков, Табашин, Кучко район—ойыртэмын пойан район улыт. Тушто утларакшэ руш ила. Руш дэнэ марий илышым ойыртэмлымэ шотышто тудым гына каласаш күлэш. Кугужан власть годым Вяткэ губэрнаштэ образцовый зэмствэ ыльэ. Садэ образцовый зэмствэт мландэ кучымо политики-

мат „образцово“ илышыш пуртэн шогэн. Кугужан натсиональный политикшымат „образцово„ шын-дарэн. Мландэ кучымаштэ Столыпинын законжым илышыш пуртэн, кутыр дэнэ отрубной озанлыкым штылын. Кутыронин-шамычлан эн сай мландым пуэдэн. Натсиональный политик шотышто —марийым кутырыш йөршэш луктын огыл манаш лийэш, тудын ушыжым рэлигий дэнэ алгаштарэн. Йужо паша йэн тыгэракын ойла: «Марий шочынак умылэн-моштышо айде-мэ, а руш—ўскырт». Тидэ мут чын огыл. Эн тўн-вожшо садыгак экономик шотым ончыкта.

Тэвэ примэр. Столыпин закон лэкмэнгэ Изи Карыш йал гыч марий-шамыч кутырыш кайышт. Илыш нунын пэш йонгата лийын. Пэш вашкэ пойышт. Тидэ кутыр колэкти-визатсий годым пэш чот карум пуэн шогыш. Пэлыжым ут-ла раскулачиваймэ улыт. Чыланат индивидуальнэ шот дэнэ налогом тўлэныт. Нигунам нуно колкозник огыт лий!

Кулак-шамычым пызыраш тўнгалмэ годым паша йөсө дэч посна эртэн огыл. Кулак тўшкан родышт-тукымышт туш-манланаш пижыныт. Йужин район Сапарово йалыштэ Кант-исполком члэн Пигозин колэктивизатсий пашалан чот пи-жын ыльат, тудым кулакын агэнтышт пэвральный 24-жэ тойа дэнэ кырэн пуштыч. Тидэ кудлаштак Т. Крэшын йалсовэт вуйлатышэ Русиным (колкозник, Йошкар армий гыч шукэр-дэ огыл толын ыльэ, ВКП(б) члэн кандидат) лўэныт. Русин сисыргэн. Шуко вэрэ колкозник-шамычым кырэныт, пуш-таш толашэныт.

Ўдрамаш кэчын.

„Ўдрамаш—ўскырт йэн, тудым умылтараш йөсө“—манмылан мэ огына ўшанэ. Ўдрамаш лудын-возэш мошта гынат, мэ, пөрйэн-шамыч, тудлан кнагам, газэтым лудаш жапым огына пу. Газэтым лудын ок кэрт. Газэт лудшо вашкэ умыла. Пөрйэнат газэт гыч, мутланыма гыч у дэнэ тош-то кокла ойыртэмым палэн ок нал гын, ўдрамаш сэмынак вашкэ ок умыло.

Колэктивизатсий дэнэ Машин-трактыр стансий нэргэштат тугак. Эн сндак пөрийэн колышт налын. Очый, ик пөрийэнтат шкэ умылэн налмэкшэ ватыжым умылтарэн огыл.

Өрдыж йэнг толэш гын, тудлан ўдрамаш путырак ок ўшанэ.

Тэлым, ўдрамаш кэчэ кудлаштэ кантонышто ўдрамаш кампаний эртаралтэ. Колэктивизатсий дэнэ йытын-муш ужа-лымэ нэргэн мутланышт.

Т. Крэшын районысо школ. Школ тич пэш вашкэн ўдрамаш-шамыч погынат. (Өрат: погынымашкэ ўдрамаш пэш окотан толэш, тидэ шотышто пөрийэнг дэч ончылно). Избач Иванов йытын-муш погымо нэргэн докладым шыжыкта. Ўдрамаш-шамыч тудын умшашкыжэ ончат, ик мутымат раш огыт умыло.

— Иванов, пэш чўчкыдын ойлэт, рашлэн, „факт“ дэнэ ончыктэн ойло,—манам мый тудлан.

— Нунылан кэч кузэ ойло, садыгак огыт умыло,—запискэ дэнэ Иванов каласа.

Тунамак ўдрамаш-шамычлан: „молан манупактур ок ситэ, молан сакыр укэ“— манмыштлан илыш шот гыч ойыркалэн вэс йэнг ойлыш.

— Чынак, ожно пазар вургэмым шагал чийат ыльэ. Эсогыл руш ўдрамашат шкэ кумо выньэран вургэм дэнэ кошто. Кызыт манупактурым эрэ вучат—маньыч ўдрамаш-шамыч.

* * *

Мартын 8-жэ, шэмэр ўдрамаш пайрэм кэчын, Оршанкыш ныл-вич корно дэнэ ўдрамаш тўшка йога. Йолын толшыжо кычыка корным кэльжн ошкылэш, имньэ дэнэ тэлшыжо кум-ныл ўдрамашым шындэн пакма имньыжым покта. Лишыл районла гыч ўдрамаш-шамыч пайрэм ужаш толыт. „Оршанкыштэ ўдрамаш пайрэм лийэш“ манмым колыныт да, чонышт чытэн огыл. Йужыжо альэ трактыр ужмо амал

дэнат окотан толэш. Пайрэм лийэш гын, трактырат кошташ тўналэш дыр—шонат. Сандэнак шуко ўдрамаш-шамыч трактыр гараж ончыко погынат. Гараж штэн пытарымэ. Кугу идым сарай гай, чэркэ воктэнсэ чараштэ, кэвытла шэнтгэлнэ шога, ош онган лэваш кэчыштэ „Йолт“ койэш.

— Трактырлан шогаш сарайым штэныт ужат?—ваш-ваш мутланат.

— Чэркым налнэш ыльэ да, пуэн огытыл.

— Кө пуэн огыл?

— Прикот.

— Өкым налаш күлэш,—манэш ик ўдыр, пальтоан, очыний, комсомолка.—Чэркэ дэнэ ындэ мом штэт? Йумылдаш коштшыжат шагал. Шонго кува гына коштыт.

Илалшырак ўдрамаш-шамыч комсомолкым шөрынрак ончалыт.

— Кызытэш чэркыжат шогыжо, тэвэ тидэ караш манмыжат шогыжо. Нигэланат ок мэшайэ,—манэш ик куварак ватэ.

— Тыланда чэркыжат, күсотошат күлэш, адак трактыр гаражат ок мэшаймэ. Йонгылыш ойлэт. Нуно ваш-ваш нигунам огыт кэлшэ.

Садыгэ ойлэн комсомолко гаражыш пурэн кайа. Тушто трактырым йамдылкалат.

Йатыр жап лиймэкэ тужэчын ныл трактыр шамыч чытырэн-мўгырэн лэктыт. Ончыл трактырыштэ чэркэ нэргэн ўчашышэ комсомолко рульым виктарэн шинча. Кува тудым ужо.

— Мо кийамат! Трактырышкат күзэн шинчын!.. Ай, йумо-пўршө!

— Кувай,—комсомолко кычкыра.—Тол, трактырыш шындэм. Ит лўд, күзэн шич.

Комсомолко трактыржым шогалда, кувалан шэнтгэл мостикыш күзаш полша. Кува кок кидшэ дэнэ орава ўмбал шулдырым кучэн, кыртмэн-кугыргэн шинчэш.

Йумо-пүршө! Камбозам ала мо!—манэш, шкэ онгэшы-жэ ырэсым штылэш.

Трактырист ұдыр йүштө йужыштө йүкшым модыктэн воштылэш.

Кантком гыч, Кантисполком гыч, моло учрэждэнийла гычат ўдрамаш паша йэн-шамыч погынэн толыт. Митинг почылтэш. Школышто тунэмшэ йоча-шамыч йошкар транспарантым нумалын, трактыр ончык толын шогалыт. Трактыр-трибун. Трибун—трактыр. Тудын ўмбак күзэн шогалын, ўдрамаш пашайэн-шамыч шкэ йолдашыштлан колэктивизатсий нэргэн, ўдрамаш илыш куштылэмэ нэргэн ойлат.

— Колкоз ўдрамашым куштылго илышыш луктэш: икшывэ ончыма гыч, комака ончылно поньыжалтма гыч утара. Машин трактыр стансий—ўдрамашын энэртишыжэ Нэлэ пасу пашам трактыр виктараш тўналэш, пашачэ крэсаньыкклан паша каньылэмэш. Ўдрамаш-шамыч, МТС-лан полшэн шогыза!

— Мэ, Совэт Ушэмысэ ўдрамаш-шамыч, ийын-ийын шкэнан илышнам сайэмдэна, колкозыш ушнымо дэнэ кулак класым пытарэн, йал озанлыкым сотсиализм корныш шогалдэна.

Трактыр колон эркын-ончык тарвана. Урэм корно луштыргэн, тэргылангын, трактырлан кошташ каньылэ. Ныл трактыргэ ўдрамаш-шамыч виктарат. Ончыл трактырыштэ кайшым пўгыртэн кува шинчылдэш, шэнтгэк ончалашат октошт. Протуар дэнэ, корно дэнэ ўдрамаш-шамыч пайрэм лўмэш качашаш Нардомышко ошкылыт.

Нардом гыч лэктын шаланымэ годым ик марий ватэ пондашан марийым ваш лийэш да, кутыраш шогалыт.

— Тулар, кутырэт!

— Кутырмаш йөра! Шкэ кузэ илэт, Романова йолташ? —манэш марий, ватылан кидым шуйа.—Пайрэм лўмэш толынат, альэ больнитсыш толшыла?

— Лўмынак толынам, тулар. Садэ совэт погынымашэт

дэч вара мыйат ала мо лийнам... Тунам колкозыш ом пура маньым вэт... Ындэ пураш возэш ала мо... Тый пурэнат мо?

— Мэ шкэнан йалэш колкозым почна. Мыйым колкоз лашам вуйлаташ шогалдэныт да, трактыр стансийыш договор шташ толынам,—манэш пондашан марий.

— Могай договорым штынэт?

— Трактыр дэнэ договорым штэт гын,³ тудо вара колкозыш куралаш мийа. Шкэ кычал мийа. Мландым гына ончыкташ йодэш.

— Мэмнан колкозышкат мийа?—шиждэ гычэ марий-ватэ пэлэшта, вара вожылшыла воштылын мутшым кошартынэжэ: —Мийа гынжэ...

— Договор почэш мийа... Тый ит лүд: посна илышэ жрэсаньыкын мландым огэш курал.

— Молан лүдам! Мый шкат колкозыш пурэнамыс! Кэ-нэта пурэн шушым. Кугузамым öкым сэмын пуртышым. Драка логаржылан көра подкулачник гайэт лийын ыльэ.

— Кө? Кугузатым ойлэт мо?

— Э-э. Пойан кашак дэнэ олаштэ пырльа йўын да, йалыш толмэк нунылан польшыкалаш тўнгалын. Мый пэш чот сырышым да, колкозыш возалтым.

— Кугузат кырэн огыл?—воштылэш марий.

— Кыраш?!—Романова шинчам карэн öрэш. Мыйым жыраш?! Укэ, тугэ ок тошт. Йўмыж йыда шканжэ логалтарэм. Кугуза дэч лүдшаш гын, вуйышкэ соракам шындышаш огыл.

Пондашан марий адакат воштылэш: марий ватэ совет впогынымашкэ сорака дэнэ толын ыльэ, кызыт сорокажэ укэ.

— Кудалтэнам,—манэш Романова.—Коло кум ий годым нумалыштынам ыльэ.

Шошым ага шушашлан.

Машин-трактыр стансийлан полшымо шотышто пэрэлом лиймэнгэ колэктивизатсий шарлаш тўнгальэ.

МТС-лан полшаш манмаштэ уто паша штышаш укэ улмаш. Тўнгалмэ кампаний шамычым жапыштэ кошарташ, кулак ваштарэш чаманыдэ крэдалаш гын, колэktivизатсий-жат вийангэш ыльэ. МТС-ланат полыш, жапыштак пуалтэш ыльэ. Опортунизм койышлан кōра кампаний шуйнэн да, кулак кашак чэнтгэшэн толашэн, чыла пашажат сандэнак чараклалтын.

Оршанкэ кантоным пэвраль-март жап тōрлатэн. Мартын 1-жылан МТС шотыш 55 тўжэм тэнтгэ окса пурэн. Нойабр гыч тўнгалын март маркэ 3 тылчэ годым 55 тўжэм тэнтгэ—погалтын. Кулак класым кожгангдараш тўнгалмэк ик март тылчыштак адак тунарэ окса пурэн.

Март тылчыштэ МТС-ыш Шильайэв йолт. дирэктырлан толын. Мастэрскойыш 20 имньэ вийан дизэлым (красин газ дэнэ пōрдыктышō машин) шындышт. Трактырын ужа-шыштым ачалкалаш, угыч штылаш тўнгалыч.

Трактыр курсышто тунэмшэ рвэзэ-шамыч бригадылан шэлылтын, старший трактырист ончыктылмо почэш плугым, моло машинымат погkалэн шындылаш тўнгалыч. Кажнэ бригадылан—заданьэ. Врэмэный гараж-йамдэ.

А йаллаштэ кампаний кодшым пытараш тыршат.

Шошым ага штаб апрэль кыдалан Кантисполком президиумым погэн, шошым агалан йамдылалтмэ нэргэн докладым штэн. Штаб вуйлатышэ Фокэйэв йолташ томам йамдылалтмым сипыр дэнэ ончыктэн пуэн.

— Почэш тылчылаштэ колэktivизатсий паша ончык кайэн гынат, колкозышко крэсаньык эркын пура. Умылтарымаш ок ситэ. Марков район марий йаллаштэ колэktivизатсий нэргэн йōршōш шагал мутланалтын. Садланак дыр Марков район эн почэш шўдырна. Табашин районат шагал ончылтын. Эн кугу тōксыр: трактыр гараж лишнэ, Вэликополь дэнэ Оршанкэ районыштат колэktivизатсий кўлэш нарэ шаралдын огыл. СССР кōргысō Совэт-шамычын VI-шо погынымашын пунчалжэ шэмэр калык коклаштэ шагал

умылтаралтын. Мэмнан пашаштына альбат опортунист кой-ыш ұпшалтэш.

— МТС-лан окса погымаштэ Кучко район ончык лэктын огыл. Вэликополь дэнэ Куж-марий район гына заданьым тэмэн шуктэныт манаш лийэш. Трактыр курыс шкэ пашажым вашкэ пытара. Кызыт тунэмшэ кокла гыч 75 протсэнтшэ трактыр дэнэ пашам штэн мошташ тўнгалыт гын, тэнийлан тракторист сита. Тачэ-эрла кўртнў-корно стансийыш трактыр тўшка толшаш. «Йошкар Путиловэс» завод гы трактыр лэктын.

— Ёдымў шурно контрактовайымаштэ прорыв кугу. Йаллаштэ урлыкаш пырчэ сортировайшаш пэш начар кайа. Йужо районушто страхсэмфонд альэ маркэ погымо огыл ыльэ. Тидэ намыс огыл мо! Ёдаш тўнгалмэшкэ ик лу кэчэ гына кодын; тидэ лу кэчыштэ чыла тўксырым тўрлатэн, чыла йамдэ дэнэ 2-шо большэвик шошым агам тўнгалман.

Чынак, ик лу кэчэ кудлаштэ пэш кугу паша ышталтэ. Кэлэktivизатсий 53 протсэнтыш шуын кайэн, урлыкаш пырчэ эрыкталтын, страксэмфондыш икийаш урлыкашым погышт. Страхсэмфонд ок лий гын, йужо районлаштэ пэш карыш пурат ыльэ.

Тидэ кэчылаштэ зэмлэустроитэль-шамычланат шокшо пурыш. Ик вэрэ колкоз почылтэш—мландым пўчкын пуаш кудалаш кўлэш. Вэс вэрэ тошто колкоз кэнэта кушкын кайэн-жапшэ дэнэ туштат мландым ончыктэн кодаш вэрэштэш. Кумышо вэрэ колкоз дэнэ колкоз ўчашат—нунымат изи модыш гай арвэр дэнэ сўрастараш пэрна. Йаллаштэ, колкозлаштэ уполномочэный-шамыч-полэвод-шамыч зэмлэмэр план дэнэ курыжталыт. Тачэ кок мэтран сиркуль дэнэ мландым вискалэн тўрлатат, вэшка тойам шогалтылыт, йал уполномочэный дэнэ колкозын полэводшо коктын ўчашат, урлат, сўрасат.

— Тылэч умбак ындэ ида тошкал, тэвэ тыланда вэ-

шка тойа, тыжакын пысман лийман,—манэш йалуполчомочэный, вэшка пондым вий кэртмын рокыш кырэн шында.

— Вэшка пондэдым чот ит кырэ. Тачэ колкозыш пурышо лийэш гын, эрла тэндам адак умбакырак шўкалына,—манэш колкозын полэводшо.

— Чпу, кэрэмэт-шамыч! Тэгак нигунам мураш ок лий ужат!

Кастэн колхозын правлэнижэ адак ныл-вич зайавлэниым онча. 15-20 йэда кушна.

Эрлашым эрдэн эрак полэвод йалуполномочэнныйым кычкыра:

Эй, Йатман! Айда мландым пўчкаш!

Йатман лэктэш.

— Адак кё пурэн? Чпу! Кунам пуртымым чарнэда гын?

— Нигунамат огына чарнэ.

— Ийа кочкам ыльэ.

— Колкозым кулакат кочкын кэртын огылда, ийалан вуйым огына пу.

— Колкозым манам мо! Йэдиноличник шамычым ийа кочкам ыльэ! Икэчэ: „огына пуро! Огына пуро“ манын? толашат ыльэ! Айда, мый шканэмаат колкозышкак мландым висэн налам! Кодшышт кэч шўын пытышт! Мыйын пашам укэ.

Тидэ лу кэчэ жапыштэ йал калык илышыштэ тошто дэнэ у вуйа-вуйа шогышт.

Тошто радам дэнэ илышэ крэсаньык лу кэчэ жапыштэ тўрлыжымат шонэн налын. Тудо йал озанлыкын у сэжжэ дэч лўдын. Тыгат мужэдын, тугат лончылэн ончэн. Колкозыш пурэн чыла тошто радамым, „тыйын,-мыйын“ манмым тўвыт мондаш вэрэштэш. Ракш алашам шкэ сурт гыч ойырэн, колкозын иквэрэшлымэ суртышкыжо нангайаш логалэш. Имнэ вўта тулык гай шогэн кодэш. Вўта лэвашыштэ рож лийэш гынат, йарсымэ годым ачалаш чон ок шупш.

ракш алаша тушто ок шого, пёртончык лэкмэ йыда кочкаш йодын ок рокмалтэ.

Шошым агаш лэктын каймэ годым йумонга ончылан сортам чүктэн, чумыр йэш дэнэ олымбал йыр шинчын, ончык лийшаш шурно нэргэн шоналдэн тичмаш онг дэнэ шўлалташ, вара ракш алаша дэнэ аңа ўмбак лэктын кайаш ок вэрэшт. Шкэ аңаштыжэ „оза улам“ маншыла пырчым кыш кэн кошташ, аңа пошкудо дэнэ „мыйын-тыйын“ манын пэлэкшткалаш ок логал. Агаварэм отышко лэктын, шошым ога ваштарэш тошто марий йулам шташ, шёрдорык дэнэ мландэ авалан кумалаш ок пэрнэ. Колкоз ожнысо радамым ок шотло. Пырчым машин ўда, ракш алашам олмэшташат урыс йўкан машина толын. Колкозын-план, план почэш паша радамлалтэш. Садэ планышкэ агаварэм кўсотым куклаш манын возэн шындэныт. Колкозын планыштэ йытын оза, йытын киндэ шурным шэнтгэк шўкалын. План ракш алашан озанлыклан кўчымын тучэш, лўдыкта.

— Эк мо... мом шташ? Мом ыташ?.. Тошто радамна вэкат пыта...

А кулакын тукумышт тыгэ шонкалышэ крэсаньыкым алгаштараш толашэныт.

Укэ, тўнжым, эн ончыл крэсаньыкшым нуно шкэ йырышт чумырэн кодэн ышт кэрт. Кодын—пэнгыдын илышэ крэсаньык, кодын—пўтырэ мардэмж гай крэсаньык.

«Мэ тоштым сэнэна!»

Тошто шотым пытарымаштэ 2-шо большэвик шошым агалан кажнэ колкозлан бойэвой штаб гай лийаш кўлэш ыльэ. Чынак, шуко колкоз йамдылалтмэ тэмпым талэштарэн пашам штыш. Шошым ага дэч ныл-вич кэчэ ончыч колхоз контор пёрт мўкш омарта гай лўшкэн. Тэлым штымэ производствэный план йара кагаз ластыкыш лэктын. Кажнэ колкоз кучэмын, мландэ шуко ушнэн, штышаш пашат йэшаралтын. МТС агроном-шамыч колкоз йыда пашачэ програ-

мым штэн кудалыштыт. Кэчывалым пашам штэн огыт шукто гын, йүд вошт чыра тул дэнэ толашат. Шуко колкозлаштэ ик чүчалтыш красин укэ. Правлэний члэн-шамыч агрономыштым йатыр шудалыч:

— Кийамат улыда! Кэч шканда красиным налам ыльэ.

— Ок лий. Красиным ик грамымат йара йүлаташ оклий. Красин трактырлан күлэш.

Шуко колкоз тэлэ корно дэнэ шкэныштын тыгыдэ шүлылан „Побэда“ шүлым вашталтэн кондэн кэргын огыл. Вүд шор лиймэшкэ Йошкар Ола стансийыш шүлыжат түрыс толын шуын огыл ыльэ. Корно лавыран, кышал гайэ. Лакылаштэ, лопырак вэрлаштэ йэр гай вүд ташлэн шынчын. Шүльө дэнэ пырля урлыкаш парэнгым кондаш вэрэштын. Корнылан көра йатыр йатлымашат, йатыр зийанат лийын. Түгэ гыгат, колкозник-шамыч чэнгэшэн шогэн огытыл. Нуно 2-шо большэвик агам чын колкозник сэмын эртараш манын шкэныштым пырчат чаманэн огытыл.

Колкоз правлэний-шамыч тэлым йамдылкалэныт гынат, угыч пурышо-шамычын тидэ-тудо укэ да, вич—куд кэчылаштэ угычын йамдылкалэн шогаш логалын. Плуглан вальюк, постромка күлэш. Пашачэ бригадэ плуглан вальюкым коватлэн пуэн гын, тудым йалысэ апшатлан пужэн штыкташ логалын. Пашачэ бригадын пашажэ пэш көтрём, тугай көтрём штышым марий крэсаньык ок йөрэтэ. Пырчэ опташ мэшак шагал—погкалаш, тоштыжым тумыштылаш күлэш. Паша, мучашдымэ паша...

А туштак зэмлеустроитэль йодэш. Мландым „йөршөшлан“ төрлэн кодынэжэ. Туштак угыч пураш йодшыным зайавлэнийыштым ончаш возэш. Нунын сурт погылан описым шташ, вступной взнос дэнэ шэлдымэ капиталыш мыньар налшашым кызытак ончыкташ күлэш.

А туштак кантон гыч толшо бригадирлан тидэ-тудо мачэрийалым пуэдаш, тудын дэнэ мутланаш вэрэштэш. Туш-

так агроном дэнэ полэвод йытын нэргэн үчашэн шинчат икийаш пасум культуран шэлэдат.

— Йытын пэш шуко лийэш адак парэнтгэ лынак погына. Киндэ шурныжым кужак үдэна вара,—полэвод манэш.

— Киндэ шурнылан вэр альэ кодэш. Тый ит мондо. Орша кантонышто йытыным шуко үдышаш,—манын агроном умылтара.

Пыкшэ агроном дэнэ зэмлэмэр кайат. Нунын пашашт пыта.

Йаллаштэ йужо вэрэ күлтымашат лийэдыш. Көрдө йалыштэ (Вэликополь район) ик тошто колкоз ыльэ. Тэний угычын кок колкоз почылтын. Т. Крэшын йалыштэ (Т. Крэшын район) ик тошто колкозлан адак коктыт лийын шинчэ: „У Вий“ колкоз дэнэ „Ўжара“ комун (Марков район) ўмаштат иктыш ушнэн ышт кэрт. Тэнийат үчашэн эртарышт. Йыгырэ мландым кучат гынат, ала можо нуным торкала. Шуко вэрэ тыгай тыгыдэр лий. Кулакын косажэ пытэн огыл. Кулакын кумашт-родышт ўмаштат тошто колкозник-шамычым понкартыльыч. Тэнийат тугай мурымак мурышт:

— Тэ шкурник улыда, мэ тэндан дэк огына пуро, лучо шканна вэс колкозым штэна,—маньыч.

Вэс амал: тошто колкозник-шамыч колкоз шарымэ пашам вуйлатэн моштэн огытыл. Шкэныштын титакым түжвак лукмо олмэш, шылташгына төчэныт.

Йалсовэт-шамычын титак путырак кугу. „Сорла“ колкоз ўдаш тўнгалмэ годым йалсовэт дэч урлыкаш пырчым йодын. Йалсовэт тудлан пырчым муын огыл, а тид дэч ончыч лишэнэслан 5 путым пуаш күштэн. Тыгай титак түрлө пашаштат чаракым шындылэш Колкоз кугэмме пашам йалсовэт-шамыч сай вуйлатэн огытыл.

Пэш шуко титак лийын гынат, кантонышто 2-шо большэвик шошым ага сэнгэн. Йал озанлыкым сотсиализмын сэктыржэ вуйлаташ тўнгалын.

Крэсаньык Рвэээ школат вашталтын. Ындэ тудо Колкозник Рвэээ Школ маналтэш. Тушто тунэмшэ рвэээ-шамыч пэрвомай пайрэм дэч ончыч экзаменым кучышт. 160 йнгыштэ 99 йнҥ трактырыштэ паша шташ кэлшышэ лэктэ. Нунын коклаштэ марий 43 протсэнт, руш—57%. Пөрийнҥ—92%, ўдрамаш—8%. Комсомольшто шогышо—21%. Колкозник—62,5%, батрак—1%, йорло—22%, марда—11,5%.

Нуно тунэм лэкмышт годымак трактырган плугым шындылыыч.

* * *

Пэрвомай кэчын Оршанкэш, Вэликопольэш, Шулкэш, моло взэрэат пэш кугу погынымаш лий. Вэликопольшто трактыр гараж лийшаш, тудо МТС систэмыштэ ныл-вич районлан рүдө. Садлан пэрвомай эртараш кум районысо колкоз-шамыч тушко погынэныт. Тид дэч посна кажнэ районлаштэ пайрэм эртаралтэ. Рэволүтсий дэч вара Оршанкэ кантонышто пэрвой май пайрэм альэ пэрвой кана тыгай куанымашым ужо.

Эрдэн, 8 шагатланак Вэликопольыш йырым-йыр калык погынаш тўналын. Мўндыр колкозла гыч плугэш, ораваш-ўдымө машинаш имньым кычкэн толыт. Лишыл колкоз-шамыч тўрыс вий дэнэ пайрэмыш лэктын шогалыт. Вэликополь пожар бригадник-шамыч той упшым йылгыжыктэн машинэшышт имныштым кычкэн лэктыт. „Гэктар обороны“ участка тич калык лўшка, йужышто тўжэм тўрлө йўк коштэш. Тыштат-туштат йошкар шовыч койэдат.

- Пэрвомай пайрэм вийан лийжэ!
- Бэлышэвик тэмп дэнэ шошым агам эртараш!
- Пўтўнь тўньасэ шэмэрлан салам!
- Лэнин шўдымым шуктэна!

Лозунгын мутшо шинчаш пэрнэн шўмым модыкта, кумылым нөлдэн сөрастара.

А пайрэмыш толшо калык покшэлнэ кум трактыр рат дэнэ шогат. Нунын ўмбалнэ кэчэ модын йылгыжэш.

Урэм корно дэнэ сөрал радаман пионэр отрät тумырым пэралтэн толэш. Пионэр марш шэргылтэш.

Трибунышто Дубынин, Вэликопольсо полит пашачэ, пэрвомай пайрэм нэргэн оила. Тудо капиталист кугужанысэ пролэтар калыкын кушкын шогышо вийжым ушэштара. Кокымшо большэвик шошым агам штышаш нэргэнат ўшанэн оила.

— 2-шо большэвик шошым вийан лийжэ!

— Ура! Ура!—калык кычкыра, эн чотшо пионэр отрадын йүкшө шокта.

Вара колкоз вуйлатышэ-шамыч митинглан рапортым пуат.

— Тачэ тыштэ, Йэрнур сэлаштэ, ик лишэнэс пикталт колэн. Кулак-шамыч кандыра онго дэнэ мэмнан кид гыч утлынэшт. Шкэ кумылышт дэнэ тыгай корно дэнэ кайат гын, мэ чараш огына тўнал. Мэ пырчат огына чаманэ. Тугэ гынат, мэ огына мондо: чыла кулак-шамыч кандыра онгыш огыт кэржалт. Нуно альэ кодыт. Кулакын косажэ колкозыштат уло. Мэ нунын дэнэ крэдалшашым огына мондо!—манын оила ик колкозник. Калык „урам“ кычкыра.

Митинг пыта. Кум трактыр-шамыч мўгырэн-мўгырэн урэм корныш лэктыт.

— М. Т. С. радамлалтса!—командэ йүк шоктыш.

Кэнэта кум трактыр ончылно лопка онга-шамыч нўлдалтыч. Ик трактыр пурла мogyрыш ончык лэктэ, тудын почэш вэсэ, вара кумышо. Кумытынат ик фронт дэнэ тўрланэн кайаш тарванат. Трактыр фронт ватшарэш шогышо калык кум кугу онгаштэ тыгай лозунгым лудо:

— Мэ Тоштым Сэнэна!

Трактыр эскадрон.

Пэрвомай пайрэм эрлашым шуко колкозлаштэ шошым агашкэ лэктыныт.

— А трактыр... кантонышто альэ 9 вэлэ.

Майын 3-жо Вэликополь гыч, Шулко гыч, Оршанкэ гыч, Упшо гыч у трактырист-шамыч вачэш котомкам сэкэн Йошкар Ола корно дэнэ кайат.

— Кушко тыгэ ошкылыда?

— Йошкар Олаш.

— Молан?

— Трактырлан.

Йошкар Ола кантон колкозник-шамыч имныштым корно воктэн шогалдэн эртэн кайшэ трактырист дэч йодыштыт. Шкэ коклаштышт ваш-ваш мутланат.

— Йыван, мланнат трактырым пуат гын, ай-ай йөра ыльэ!

— Тыланэт трактыржэ молан күлэш? Ола пазарыш кудалышташ мо?

— Куралаш.

— Мландэт шагал.

— Чодрам куклаш тўнгалына.

— Ончыч чодрам кукло, вара ижэ трактырым йод.

— Ммм... Чын вэт, кызыт трактырлан паша ок ситэ.

— Оршанкэ кантонышто пэл мландэшыжэ эртак йытыным ўдаш тўнгалыт. Тушто трактыр дэч посна ок лий. Мландым чот ачалаш логалэш.

— Тугэ шол,—манэш трактыр йодшо марий.—Нө-ө, кийамат вүлө! Йырагэт!

МТС гыч Йошкар Ола күртнө корно стансийыш Андрианов мийэн.

— Оршанкэ МТС-лан трактыр толын?

— Кок шагат гыч пойэзд толшаш. Тушто трактыр лийшаш,—стансий начальник манэш.

— Вучалтэна.

— Гачэ толэш...

— Кок шагат гыч маньыч вэт?—Андрианов ок чытэ, тачаш-пачаш йодыштэш.

— Лач кок шагат гыч пойээд толэш. Тэлэграмыштэ трактыр ончыктымо.

Таварный платпормышто трактырист-шамыч коштэдат. Шинчэн шинчымышт ок шу-трактырым пэш вучат. Лач тудо жапыштэ Йошкар-Олаштэ внэвойсковик-шамычым тунык-тат ыльэ, нуным лач вагон грузитлаш намийэныт да, трак-тырист-шамыч шкэ йалысэ йолдашыштым ужын мутланат воштылыт.

Умбалнэ, чодра лонгаштэ паравоз шыкш койаш тў-нгалэ. Паравоз йўкым пуыш.

— Толэш!

— Трактыр толэш!

— Урра!

Андреианов пойээд ваштарэш пэш туткын онча. Шин-чажэ тўлыжгышб, рашкэмышын ок уж. Тудын шинчажым урыс пёрдымб годым урыс ойып савэн.

— Шольай-шамыч! Трактыр уло?

— Уло, уло, койэш!

Паравоз пойээдым кондэн шогалдыш, шкэжэ йолыш-тыма гыч мучыштэн, вэс составым погкалаш кайыш.

Платпорман вагонлаштэ кызыт гына завод тыч лэкшэ „Фордзон-Путиловэс“-шамыч йылгыжын шинчат.

— Ындэ илэна!

Андреианов стансий начальник дэк куржэш. Тудым вок-зал омсаш вашлийэш.

— Нымомат умылаш ок лий,—манэш стансий началь-ник. Тыланда ончыч толшаш ыльэ, путьовкышто вэс сэмын возымо.

— Мом тугэ?

— Трактыр тыланда огыл, йарак МТС-ыш толын ул-маш.

— ?!—өрэш Андреианов.

— Молан мланна ондак увэртарэнда?

— Тэлэграм почэш. Мый путьовко титак возымо шо-нышым... Укэ, чынак Йарангыш колдаш возэш.

— Мыньар трактыр?

— 21.

— Йаран гыч трактыр налаш толыныт?

— Ом шинчэ. Толыт гынжэ МТС прэдставичэл мый дэкэм пура ыльэ дыр.

Пэл шагат гыч „волгэнчэ тэлэграм“ Крайтрактырыш, Йарангыш шыжалтэ. Воштылтыш огыл вэт. Тэний 21 трактыр кидышкыда ок вэрэшт гын, вэс ий маркэ вучаш күлэш ыльэ. Тидэ 21 трактырым Йаранлан пуаш гын, нуно шошым ага маркэ садыгак нангайэн огыт кэрт ыльэ, 21 трактыр шошым ага паша штывдэ кодыт ыльэ. Оршанкыш нангайаш мұндырнө огыл. Шошым агалан лач шўэш. Садлан вэрчын Йаран кэлшэн.

Ик умыр кастэн 21 трактыр Йошкар Ола вошт, Йаран кугорныш, мўгырэн лэктын.

Ужаш күлэш ыльэ тидэ трактыр эскадроним! 21 машин тамкыштэ шуйнэн, йўкланэн каймэ годым шэмэрын шўмжө кузэ пырткэн! Кузэракын кулакын, попын, картын шўмышт чытырэн!

Шэмэрлан—куан, кулак кашаклан—шўгар!

“Трактыр толэш, ўдаш альэ шуда маншыла йўр йўрэш. Корно тазылангын. Тазылан корным трактыр эскадрон сэнэн ончыко, оршанкэ кантон пасушко кудалэш.

Пасушто.

Оршанкэ МТС-ышкэ чылажэ 36 трактыр толын ыльэ. 36 трактырын, 100 утла трактыристым 9 бригадылан шэлыныт ыльэ. Тыгэ лиймэнтэ майын 15-жо Йарангыш 5 трактырым колдаш вэрэштэ. Йошкар Ола колхозсойуз 1 трактырым „Двигатэль Рэволўтсий“ (Марий Ушэм) комунлан йодын кодэн. Садлан Оршанкэш 30 трактыр кодын. Ик тарктыр эртак ачалмаштэ шогэн. Пашаштэ 28 трактыр

„На три, — кум цилиндр гына пашам шта. (На три цилиндра). „На три“ куакшын куралэш, плуг почэш тырмам йолышта гын, трактыр шогалэш.

Йанайэв өрдыжэшыжэ коваштэ калтам сакэн ик трактыр гыч вэсыш коштэда. Альэ пэрвой куралмаш вэт! Тошто трактырист иктат укэ, шкат тудо альэ куралын огыл, чодраштэ гына трактыр дэнэ пөрньам шупшыктэн. Зийан лийэш гын, пэш кучу намыс.

— Йолташ-шамыч, компрэсор дэнэ шплинтым шэкланыза. Полный газым ида пу!

„Куат“ колкозышто куралмэ годымак ик трактыр ала молан тўлыжгаш тўнгалын. Ала малан огыл. Мотор шогалтыдэ радиатырыш йўштө вўдым* опталыныт. Опталшыжэшкэ маканик. Садэ трактырым йатыр төрлаташ вэрэштэ. Эркын-эркын вийныш. „Шэмэр“ колкоз пасуэш ик трактырын подшипникым йўлалтэныт. Подшипник эн йандар урс. Мазым шэкланэн шуктэн огытыл. Кўрыштын.

Трактыр ушэм колкозыным, „Ошланым“, „Сатыным“ куралмэ годом паша сай кайыш, нимогай пудыргымаш лийыногыл. „Лэнин Лўм“ колкозыштоик трактырын диипэрэнсиал лэктын возын. Такыр курал пытарымэ годом ик трактырын экартэр пудэштын, шырпыншаланэн; шатун тодылалтын.

Колкозник-шамыч мўндырчак трактыр йўкым колын лўшкаш тўнгалыт. Тунам лач тэрысым луктыт ыльэ. Ик бригадэ-тыштэ, вэсэ-тушто, кумышо-кумышо вэрэ. Трактыр йўкчыламат иктыш уша. Лўшкэн-лўшкэн урэм корно дэнэ трактырым ончат, воштылыт. Йоча-шамыч тавадан курышталыт.

— Пагул родо, трактыр куралмым айда ончэн толына, — манэш ик чалэ пондашан шонго пошкудыжлан.

— Айда, кайэн толына манэш вэс шонгыжо.

Кидэшышт тойам тойалэн, трактыр куралмашкэ мийат. Каж кэлгытым вискалат, рокым копашкышт налын шымлат.

— Пагул родо, трактырэт куралэш вэт. Сай куралэш улмаш,—манэш чал пондаш.

— Куралэш улмаш,—манэш Пагулжо.

— Тугэ гын, трактыр дэч лүдман огыл. Ойлат: трактыр мландым локтылэш. Ок локтыл улмаш.

— Огэш улмаш.

— Мый трактыр дэч лүдынам да, колкозыш ыжым пуро. Пураш күлэш улмаш.

— Күлэш улмаш.

Коктынат шэр тэммэшкэ трактырым ончат, красин пушым үпшынчыт. Вара тупыштым пүгыртэн, мөнгөш ошкылыт, ала мом сэмынышт мутланат.

„Сорла“ колкозын имнэ-шамыч шогалыныт, пукшаш курго укэ. Ни шудо, ни шүльё. Куралын огыт кэрт. Колкозын йытынат альэ үдымё огыл. Йытынлан сөрэмалтшэ ага дэнэ клэвыр отыл кодымо. Плуг дэнэ куралаш ок лий. Имныжат ок сэнэ.

Мом шташ? Колкоз вуйлатышэ трактыр бригадышкэ мийа.

— Йумылан кумалмэ гай сөрбалэм-полшыза. Укэ гын, йытын ок ўдалт.

Бригадын полэводшо нунын младыштым ончаш кайа. Сөрэмалтшэ мландэ-лоп вэр, трактыр дэнэ куралаш ок лий. Клэвыр отыл 2 гэктар утларак гына. 2 галан толаш шот укэ. 4 мэнгэ коклам мөнгэш-ончэш коштын красин йатыр пыта.

Т. Крэшын районышто „Чолга Шүдыр“ лүман ТОЗ уло. Нунын имнышт тазарак, члэныштат чыланат күжгө поган улыт манаш лийэш. „Чолга Шүдырын“ такыржым трактыр 30 гам куралын. МТС агроном Бэбэнин содор кудал толын да, „Чолга Шүдырлан“ „Сорла“ колкозын йытынлык мландыжым куралаш кангашым пуэн. „Чолга Шүдыр“ кэлшэн.

„Ошла“ колхозын куралмаштэ пэш кугу кўрылтыш лийын кайэн. Колхозышто 26 имнэ уло, плуг моло тарман

сита. Ик ситыдымаш: имньылан пукшаш шудо вэлэ, шўльö пытэн. Угыч пурышо-шамыч имньылан пукшышаш шўльым пуэн огытыл. Кок сурт гына шот почэш шонэн пурэн улмаш. Молышт (марда крэсаньыкышт) уто шўлыштым шылтэн кийыктэныт. Куралшэ бригадыштэ нунак пашам штэныт.

— Имньым йарныктэн пуштыда!—шудалыныт нуно.

— Имньылан пукшаш шўльö укэ, тэ шкэак пуэн одал, завхоз нуным чактара.

— Укэжым мом пуэна. Имньым иквэрэшлэн улыда гын, шўльымат ситарыза.

Садыгэ чэнтгэшэн толашыштда, имньэ-шамыч чынак щогальыч.

Тидэ жапыштэ трактыр бригадэ канаш лэктын ыльэ. Кэнэта заданьэ:

— „Ошла“ колхозын имньышт „караулым“ кычкырат. Айста полшаш!

Кок трактыр-адакат „Ошла“ колхоз мландым куралаш тўнгальэ. Тидэ кудлаштак члэн-шамыч коклаштэ самопро-вэркэ лий: 150 пут чоло уто (ўдымö дэч, кочмо дэч кодшо) шўлым муыч.

Трактыр стансийлан оксам погымо годым тозыш пу-рышо члэн шамыч (тунам йара крэсаньык ыльыч) „оксам пуаш огыл, мэ трактыр дэнэ куралаш огына тўнгал“—манын кычкырышт. Шошым йараш кодмо дэч тозым шышт.

Трактыр нунылан 30 гэктарым курал пуыш.

Йўшаш вўдыш шўвалаш ок йөрö улмаш.

„Йорло марий“ колхозат тэний ласканрак шўлалдыш: трактыр нунылан илышым пуэн. Пашам пэш чот ончылтэн.

— Трактыр огыл гын, тэний öрына ильэ. Мландэ мэман кугу, куралшэ шагал, адак „його“ манмыжат уло,—манэш тусо вуйлатышэ.

Оршанкэ гыч ик бригадым Краснорэчэн районыш кол-козлан полшаш колдышт. Краснорэчэн район ишкыла Йа-ранг район дэнэ Торйал кантон коклаш пура. Оршанкэ гыч

Иатыр мұндыр. Тушто тугай онгай лийын. Торйал чэк-воктэн Торйал трактыр, Йаранг чэк воктэн Йаранг трактыр, Оршанкэ кантон чэк воктэн МТС-ын бригадыжэ куралыныт. Трактырист-шамыч ваш-ваш тамака шупшаш коштыч.

— Пийалан улыда,—манэш йаранг трактырист Оршанкэ гыч мийшэ бригадирлан.—Мэмнан трактырым погэн налын улыда.

— Малэн кийаш ок йөрө вэт,—воштылэш бригадир.—Тэ трактыржэ пылпомыш гыч возэш шонышда мо! Молан кұртнө корно стансийыш ончычак мийэн одал?

— А ийа шинча мо... мом шытыныт ала...

— Мэат вэс шошым агалан мұгыраш тунгалына,—манэш Торйал трактырист.—Тэнийак мо кұлэшыжым йамдыл-калат.

Садыгэ кум районын трактористышт „трактыр ушэмым“ штэныт.

Оршанкэ кантон мучко 28 трактыр, 100 чоло тракторист-шамыч йал озанлыкын тошто шотшым лаштыртэн, пурка аңамат, пэнгыдэ-коккрака аңамат, кұсото йырысэ сөрэмымат савырэн олтышт.

Марийын кұсотыжо тулыкэштын. Тушто ожнысо сэмын кумалтыш тулын шыкшыжэ эр тұтырала ок кұзө. Ындэ тушто карт кугузан кумалтыш мутшо огэш шокто. Шошым ага годым ош-вургэмым чийэн, мэлна тэркым, шөрварым нумалын тушко огыт кошт. Йужгынам эрдэн эрак шонго карт кугуза шамыч ото чашкэр лонгаш, кугу куэ тұн воктэн мийэн шогалын, кок кидышт дэнэ чалэмшэ вуйыштым нийалдат, аламом йуватылыт. Ала, тошто годсым ушышкышт налын, йумын чапшэ волмылан ойганат, ала „кұртнө йанлык“ толмылан, „марий сандалык пытышылан“ куэ ончылан вуйым шийыт.

Ожно кұсото чашкэрыштэ шошым ага годым эксыдэ шұшпык мур а ыльэ. Тэний тутат ок муралдэ, шонго чоным ок куандарэ. А рвэээ кашакын... Нунын шұшпык уло.

Нунын шўшпык—трактыр.

Нунын шўшпыкышт мурэн гына жапым эртарэн огыл, Оршанкэ кантонышто шошым ага годым 4 тўжэм гэктар мландым куралын.

Кызыт.

Кызыт Оршанкыш мийэт гын МТС правлэнийын кап-каштыжэ йошкар онга дэнэ шэм онгам ужат. Ит ёрканэ, лудын ончо.

Йошкар онгаштэ Йанйэв Сакарым, Стариковым, Овэжиным, Москвичов В-ым, Москвичов Л-ым, Мэшков Стопаным, Фурзиковым муат.

Шэм онгаштэ Крашэникович, Москвичов С—ым адак Чордэйэвым ужат.

МТС-ыш пурэн Андрианов дэнэ мутланэн нал. Андрианов кугэшнаш ок йоратэ, йодмэтлан чыла каласа.

— Йанайэв бригадылан 142 тэнгэш прэмий пуалдын. Тудын бригадыжэ пашам сайын, кэлшэн штэн. Тушто трактыр пудыргомаш йатыр лийын гынат, винаматшэ чумыр бригадылан ок логал. Стариков шкэ бригадысэ трактырыштым гаражышкэ у гайым кондэн шогалдэн. Молышт пашаштым кумыл пыштэн штэныт да, йошкар онгаш вэрэштыныт.

— А шэм онгашкэ мо шот дэнэ вэрэштыныт?—Йодат гынжэ—Андрианов кидшым лупшалэш.

— Крашэниковым кулиган пашажлан суд 3 ийлан пэтыраш судитлэн. Йўэш да крэдалэш ыльэ. Йўшө вуйа подшипникым йўлалтэн, блокым шалатэн. Старший мэканиклан шогэн вэт. Учым штэн пудыртылын. Москвичов С. йўмылан „шэмэмын“, Гордэйэв—паша жапыштэ кульайэн коштын.

Андрианов йарса гын, умбакыжат ойлаш тўналэш.

— Тракторист коклаштэ общэствэный паша окшакла. Производствэный кангашымаш кум бригадыштэ гына лийын. Бригадэ-шамыч сотсорэвнований договорым ийуньын 15-жо гына штэныт. Общэствэнный пашам МТС вэлэнсэ ВКП(в) йачэйкэ (9 йэн) вуйлата. Вуйлатымашым шкэат огына мок-

то, томам. Эсогыл вэликодэржавный шовинизмымат тыплан-дарэн огына кэрт. Плотниковын бригадыштэ ик марий уло, тудым овижайат. Комсомол пэ-эшак шагал полша. Порошины бригадыштэ йолаш вэрчын каргашаш пижыныт.

— Йолашым огыда пу гын, куралмым чарнэна!—манын кычкырэныт. 2-шо Вольшэвик шошым агам йолашлан вашталташ тўналыт гын, пэш вашкээк сотсиализмым от штэ. Вэс ой: вургэм шотышто чынак томам. Шошым мыскылэн койдармыла тракторист шамычлан... йоча палтом колдэныт. Тракторист-шамычын квалификациясийышт изи, садлан пудыргымаш йатыр лийын.

Оршанкышкэ ожно пазар ончаш пэш шуко калык погына ыльэ. Тэний тушто кэчэ йыда пазар гай калык коштэш. Йужышт лўмын ончаш мийат. Трактыр гараж омсаш шогалын кўргышкө ончат, йодыштыт. Мастэрскойыш мийэн толыт. Тушто 20 имнэ вийан двигатэль пашам шта, шкив тўшкам пўтыра, пўрдымө станокым пўрдыкта. Тушто мэканик-шамыч, слэсар-шамыч кўртным пўрдат, апшатлат. Мастэрскойат, гаражат жаплан гына штымэ. Мастэрской пўрт монча гай изи, кўвар чытыра. Нимогай йөн укэ.

Изи Орша дэнэ Оршанкэ коклаштэ Машин трактыр стансийлан 35 гэктар мландэ пўчкын пумо. Тидэ вэрыштэ кызыт гаражым, мастэрскойым, илымэ пўртым, конторым штат. Паша пэш талын кайа. Шыжылан чыла йамдэ лийшаш. Йытын кўрмө жапланак 13 кўрмө машин толшаш. Чылажэ 30 машин йодмо ыльэ да, Лубэрэтский завод чыла заказым шуктэн огэш кэрт. Марий кундэмын 10 ий пайрэмжэ лўмэш трактыр паркым 49 трактырыш шукташ йодмо.

Йаллаштэ машин шагал: шошым ага годым колкозлаштэ пэлыжэ угла кид дэнэ ўдалтын. Тўрэдмэ машин укэ, тоштыжак вэлэ—„Триэр“ сортировка ок ситэ. Орша контоныш машин пэш шуко кўлэш.

Машин-трактыр гараж штымэ дэч торат огыл, йытын завод штымашкэ мийэн толдэ ок лий. Завотын оралтыжэ

йамдэ. Машин отдэлэнийлан пөрт кэрмыч дэнэ опымо, молыжо—пу. Торэш кут—34 мэтр.. Чылажэ 1500 квадрат мэтрим завод оралтак налэш.

Йытын заводтын могай лийшашыжым, тудын паша штэн кэртмыжым тэ КЗУ вуйлатышэ Иштриков дэч йодса. кансэльарыштэ паша пытымэк тудым чүчкыдын завод штымаштэ ужалтэш. Күрлшо кылан портпэлым ик лук гыч чывыштэн куча да, завод стройымым ончэн коштэш, мо күлэшыжым йодыштэш. Тыланда Иштриков чыным ойлэн пуа. Тудо шойыштын ок мошто, моктанэн ок ойло. Кугу пашам изилан шотлэн ойла гынат, ўшанаш вэрэштэш.

— Тэний шошым ага годым кантонышто 6.274 гэктар йытын ўдымө,—манэш Иштриков, умшажым исак важык штэн ойла, мутшо шэрла йога.—6.274 гэктаргыч йатыр йытын лэктэш вэт. Завод дэч посна паша томам кайаш тўнгалэш ыльэ. Йытын заводым пэвралыштэ шташ тўнгалыч. Шошым ага годым оралтэ пырдыж нөлдэн шуктымо. Тэлым йўштө годым, шошым—шулата ночко годым тэптэрлаш вэрэштэ.

— Большэвик тэмп ужат?—йодат гынжэ, Иштриков ала молан өрдышкө ончалэш.

— Талэ тэмп дэнэ пашам штышт. Мый штэн шукта манын шонэнат омыл. Викшым машаш гын, кундэм исполком кантоным ок „ырыктэ“ гын, штэн огыт пытарэ ыльэ. Кызыт Оршанкэ завод—эн ончыч шуын.

— Зовот кугу лийшаш мо?

— 2 агрэгатан. Вэс сэмын манаш гын, кок турбин дэнэ пашам шташ тўнгалэш. Талук мучко 6000 гэктар гыч налмэ йытыным шўктэн, тулэн почкэн лукташ тўнгалэш. Тэний шўктымө отдэлэний штэн ок шукталт. Тудлан водопровод күлэш. Тэний кэч кузэ толашэт гынат, водопроводым штэн шукташ ок лий. Вий ок шуто, окса шагал.

— Йытынымат заводэшак шўкташ тўнгалыт мо?

— Завотэшак. Завот көргыштө кугу чан-шамыч лийыт, тидэ чаныш йытыным оптат, водопровод дэнэ вүд толэш. Чан йыр пуч-шамыч лийыт. Пуч көргыштө вүд пар коштэш, вүдыштө ик төр тэмпэратурым кучаш тўнгалэш. Шўктымo отдэлэний лийын шуэш гын, завотлан сэкундо йыда 28 вэдра вүд (340 литр) күлэш лийэш. Тидэ вүдым водопровод Ошла энэр гыч налаш тўнгалэш.

— Туалгын Ошлаштэ вүдшат пыта. Вакш-шамыч шогалыт.

— Ит лүд. Сэкундышто 28 вэдра заводыш күза, тидэ сэкундыштак 28 вэдра завод гыч Ошлаш вола. Вакш-шамыч огыт шогал.

— Мыньар жапым чаныштэ йытыным шўктэн кийк-тат?—

— Чаныш чыкымэк 85 шагат гыч йытыным луктыт да, сушилкыш колдат. 85 шагатыштэ йытын шўын шуэш.

— Кўлтымашым ойлэт дыр? Кузэ тугэ? Йолташ, ит өр. Вич ийаш план шуктымаштэ нимо дэчат öрын шогыман огыл. Шушаш ийыштэ Оршанкысэ 2 агрэгатан йытын завод йөршөш лиын шуэш. Тидэ мом ончыкта? Оршанкыштэ элек-тричэство тул волгалтэш, эрат касат трактыр дэнэ пырля за-вотын шўшкыш йүкшө мўгыраш тўнгалэш. Завот ышташ 250000 тэнгэ пытэн гын, тидэ 250000 тэнгэ йараш йомын огыл.

• Шукэрдэ огыл увэр тольо: Оршанкэ кантонэш шушаш ийыштэ адак ик йытын завод шышашлык. Завотлан вэрым Шулкышто пуат. Вэс ий шошым ага годым 9.000 гэктар йытыным ўдаш план штымэ. Тэний йытын ўдышаш план тўрыс шукталтын. Вэс ийыштат тугак лийман.

Оршанкэ кантонышто ик кугу совхоз лийшаш. Совхозат колкоз сэмынак утларакшэ йытыным ўдаш, волык он-чымо пашам виктараш тўнгалэш. Тэний шыжым 2000 гек-тар мландэ куралшаш. Моло мландыштыжэ альэ чодра лўш-кэн, мурэн шога. Совхозын чылажэ 31.000 гэктар мландэ

лийэш. Тидэ мландым ачалаш совкозын 200 чоло трактыр лийшаш.

— Вич ийаш план шуктымылан,—манэш кызыт Иштриков йолташ,—Оршанкэ кантон тун шотшо дэнэ индустриально-аграрный район лийэш.

Кызыт Иштриковлан кодшо ийсэ опортунизм нэргэн ушэштарэт гын, умшажым важыкырак штэн воштылэш.

— Мэ вэт крэсаньык гыч лэкшэ пашайэнг улына. Крэсаньыкын мэлко-буржуазный идеологийжэ пролэтар идеологий дэнэ ик канаштэ кэлшэн огэш кэрт... Садэ гыч түрлө ұшаныдымаш, лүдмаш лэктэш, Фокэйэв чыным ойлэн... Викшым манаш: Фокэйэв огыл, Марий Обкомын руководствыжо чын корно дэнэ кайэн. Ындэ мэ йөсө корныжым эртэн улына. 53% крэсаньык колкозышко пурэн.

Кызыт Оршанкыштэ адакат 40 трактырист трактыр кучылташ түрлө машин дэнэ пашам шташ тунэмэш. Тэнийак нуно трактырым кушкыжын пасушко лэктыт. Тэнийак Оршанкэ кантонышто 200 чоло у пролэтар лийын...

200 йэнг—шошым ата годым. Шыжым йытын завотышто адакат 30 пашачэ лийэш. Шушаш ийыштэ кок йытын завотышто—600 пашачэ!

Тидэ пролэтар полк партий вуйлатымэ почэш йаллаштэ кулак косам йөршөш пытара, шэмэр колкозникым социализм илышыш луктэш.

Тошто илыш пыта!

М. Шкэтан.—„Оршанская МТС“ на марийском языке.

1-я типография Маробиздата. 1931 г.

Мароблит № 420,

Наряд № 65.

Тираж 3000.

тыр.

три-
аль-

ргэн

Крэ-

дэо-

рлө

эн...

вод-

кым

тыр

йак

Ор-

ыш-

тын

аш-

сот-

е.

—

247912

Mar. 2-86

Акшэ 35 ыр.

8

М. Шкетан.—„Оршанская МТС“ на марийском языке.

✓
81

Map.

2-864.